

Lietuvos jaunimui

VYTAUTAS LANDSBERGIS

Trys paskaitos apie Lietuvą

2011 m.
kovas – gegužė

Laisvės varpas. Amerikos lietuvių dovana su išlietu užrašu: „O, skambink per amžius vaikams Lietuvos, kad laisvės nevertas, kas negina jos.“ LCVA. P-6577.

VYTAUTAS LANDSBERGIS

Trys paskaitos apie Lietuvą

2011 m.
kovas – gegužė

VILNIUS
2012

Nutarimas.

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, vienintelė lietuvių tautos atstovybė, randamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugpjūčio mėn. 18-23 d. 1917 metais, skelbia atotatanti nepriklausomą demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau susauktas steigiamasis seimas, demokratišku būdu visu jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba pranešdama apie tai
vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

Dr. J. Basanavičius
J. Pionaitis
U. Čičotė
K. Burauskas
A. Burauskas
J. Kavolis
J. Kleckys
T. Šešnaš
A. Domina
S. Čiurlionis
J. Štanga
W. Stankus
J. Valčiulis
J. Vainius
A. Burauskas
J. Kavolis
A. Kolesnikovas
K. Kolesnikovas
S. Karaitis
A. Kolesnikovas
K. Laušys

Vasario 16-osios aktas, faksimilė.

I

Vasario 16-osios ypatingumas – teisė būti kuo?

Nepriklausomybės dešimtmečio medalis. LCVA. P-13884.

P. Rimša „Lietuvos mokykla“, 1906 m.

Sveiki, kolegos. Turbūt visi čia susirinkusieji studijuojat politikos mokslus. Jūs jau žinote, ir aš nieko nauja nepasakysiu, kad politika – tai valstybės reikalai. Nuo antikos laikų – polio reikalai. Lietuvos valstybė 20-ajame amžiuje, valstybės atkūrimas – tuo pačiu ir mūsų dabartis, tai visa naujųjų laikų Lietuvos valstybė. Todėl nutariau, kad tikslinga pradėti nuo Vasario 16-osios.

Naujausioji Lietuvos istorija. Aišku, Vasario 16-oji buvo jau tam tikra kulminacija, lūžis. Lietuvos visuomenė, lietuvių tauta į tai ėjo, tam brendo. Be to, susiklostė aplinkybės. Vis dėlto gali kilti „pragmatinis“ klausimas – o kam ta valstybė, kam žmonėms jos reikia? Dabar tiek daug visokių keistų dalykų ir apkalbėjimų, tartum valstybė būtų blogis. Mes čia anarchistų teorijų nenagrinėsime. Bet jeigu kas nors mano, jog valstybė yra tam, kad būtų galima geriau uždirbti, tada geresnė valstybė yra ten, kur galima geriau uždirbti. Arba jei valstybė tam, kad teiktų savigyną nuo

engimo, tai tos savigynos kur nors gal yra daugiau. Bet mums labai svarbu, – aš taip matau ir noriu paryškinti, – kad naujųjų laikų Lietuvos valstybė gimė ne iš kokių nors pragmatinių samprotavimų ar juolab atsitiktinių aplinkybių: antai susipešė imperialistai, viskas sugriuvo, ir iš tų griuvėsių išdygo kažkas nelyginant grybas. Mums bandydavo taip aiškinti ir Kovo 11-ąją, neva atsiradom todėl, kad griuvo Sovietų Sąjunga. Nauja valstybė iš nieko. Žinoma, nėra ko ginčytis su nesąmonėmis. Bet tai, kad didieji dalykai gimsta iš dvasios, noriu jums paryškinti. O po to būna dar ir aplinkybės.

Kas yra **valstybės gimimas iš dvasios** arba kultūrinis politinis atgimimas? Iš to atgimimo, kurį reiškė, – nekalbant apie senąjį Vilniaus universitetą ir tuometinį žemaičių sąjūdį, – po to 19 a. pabaigos „Aušros“ ir „Varpo“ sąjūdis. Kai kas jį vadina Kudirkos sąjūdžiu, – galų gale, dar ir nepaprasta knygnešių epopėja. Kova už savo kalbą, spaudą, tai irgi dvasios, o ne verslo dalykai. Ta dvasia yra laisvės idėja ir orumo vertybė. Žmonių, tuo pačiu ir tautos orumas.

Kadangi esame šiek tiek savotiška tauta ir šalis, kurioje skirtingai nuo kokios nors Graikijos, apie kurią sakoma, kad graikai viską iššoka, jų siela išsiveržia per šokį, tai Lietuvoje siela kalba per dainą. Kai pažvelgi į 19-ąjį amžių – ką žmonės dainavo? Valstybės nebėra, baudžiava, svetimųjų valdžia keliais sluoksniais. O baudžiauninkai dainuoja beveik nuo 19 a. pradžios populiariausią Lietuvoje naują dainą. Tai Silvestro Valiūno „Birutės daina“: „Ant marių kranto Palangos miestely, kur gyven mūsų broliai žemaiteliai“ ir t.t., bet ten yra posmų ir apie Kęstutį, ir apie Vytautą, ir apie laiką pasakyta: „Ten, kol laiminga buvo žemė mūsų, kol buvom ponais ir gudų, ir prūsų“... Tai mes – Lietuva, ir tokias dainas dainuoja baudžiauninkai! „Buvom ponais ir gudų ir prūsų“ – čia reiktų suprasti ano meto žodyną. „Ponas“ čia nereiškia „dvarininkas“, bet „viešpats“, valdytojas kaip viešpats Dievas, ponas Dievas. Reiškia, buvom ponais, o ne vergais. Tada mes patys buvome ponais, o dabar ant mūsų ponauja. Kas dabar pasidarė? „Ne teip staugia platus plentas, gniaužtas diližonais, kaip vaitoja mūsų žemė po svetimais ponais“. Čia – jaunas A. Baranauskas, kuris pradeda revoliucinę poeziją Lietuvoje važiuodamas į dvasinę seminariją Peterburge. „Kelionė Petaburkan“, prisiminkime: „Anei rašto, anei druko mum turėt neduoda, tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda“. Visa tai dainuojama poezija. „Kad tu, gude, nesulauktum“... ir panašiai. „Neintveiksi, sūnau šiaurės... trupės tavo peiliai, tu pats teksti eilei“... Ryžtingi, tiesiog bibliniai žodžiai. Tai buvo nepaprasta asmenybė, ir, žinoma, jo „Dainų dainelėje“ vėl

J.Mačulis-Maironis. Poema „Tarp skausmų į garbę“, 1895 m., „Jaunosios Lietuvos“ pirmtakė.

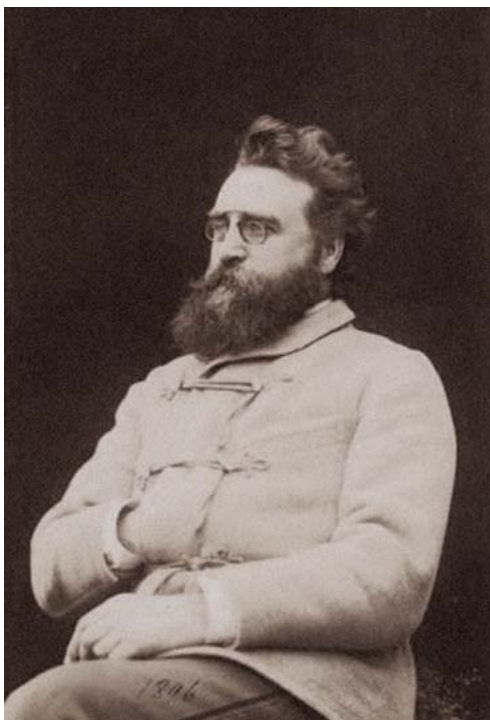
Maironis. „Jaunoji Lietuva“, 1907 m.

mitas apie laisvę ir galybę: „Ir labai buvo plati Lietuva, daug ana žemių ingijo! Žmonės laimingi buvo turtingi, niekur nebuvo vergijų“.

Nebuvo taip gražu, kaip čia A. Baranausko dainuojant pasakojama. Bet buvo Lietuva laisva ir galinga, ir nebuvo vergijos mums kaip tautai. Ar girdi, baudžiauninke? O netrukus ateina dar galingesnis, dar įtakingesnis balsas. Aš čia jums kai ką tik primenu. Mokyklose turbūt šį tą girdėjote, skaitėte, bet bandykime suvesti į vieną daiktą. „Kur šiandieną Jinai? Miega Jos milžinai. Po žemių jų ilsis krūtinė! Lyg po audrų didžiųjų kad ant marių plačių užmiega vilnis paskutinė. Kur garsioji šalis, varius savo vilnis lig Dono ir marių Juodųjų? Vienas garsas tiktai, vien apžėlę kapai beliko iš amžių senųjų! Gal senovės laikus vaidelutis garsus prikeltų?.. bet kur vaidelutis? Aukso kanklių balsai nebeskamba visai, ir dainių giesmynas menkutis.“ Kuris tai rašė, nebuvo menkutis. Šiandien išties galėtume pamąstyti, koks mūsų dabarties dainių žodynas ir į ką jis kviečia. Tada buvo misijos supratimas ir padėties apibūdinimas, ir toje pačioje

„Jaunojoje Lietuvoje“ Maironis siūlė naujas giesmes apie dabartį. „Jau slavai sukilo. Nuo Juodmarių krašto pavasaris eina Karpatų kalnais. Po Lietuvą – žiema. Nei žodžio, nei rašto neleidžia erelis suspaudęs sparnais“. Tas erelis – carizmas. „Nei žodžio, nei rašto“ – tai kaip A. Baranausko „Anei rašto, anei druko“. Štai tokia Lietuvos padėtis ir protestas bei maištas, šaukimas į kovą. O slavai nuo Juodmarių krašto jau sukilo! Jau Bulgarijoje kitaip. Vengrijoje buvo didžioji revoliucija 19 šimtmečio vidury, kai vengrai paskelbė respubliką atsiskirdami nuo Austrijos imperijos. Paskui juos sutriuškino abu imperatoriai – Austrijos ir Rusijos. Nikolajus atsiuntė savo kazokų divizijas, tačiau po to vengrams liko kitas statusas. Vengrija liko karalystė Austro – Vengrijos sudėtyje su tam tikra autonomija. Nacionalinio orumo atgijimas ėjo toliau, išjudino Balkanus.

Štai taip ateina pavasaris, ir to pavasario liudininkas yra vienas lietuvis, baigęs mediciną Maskvoje ir nusiųstas dirbti į Bulgariją. Tai Jonas Basanavičius. Savo ruožtu, ir Maironis liudininkas. Tai, ką citavau, yra Maironis ir 19 a. pabaiga. Ne vien tragiška

Jonas Basanavičius. LLTI.

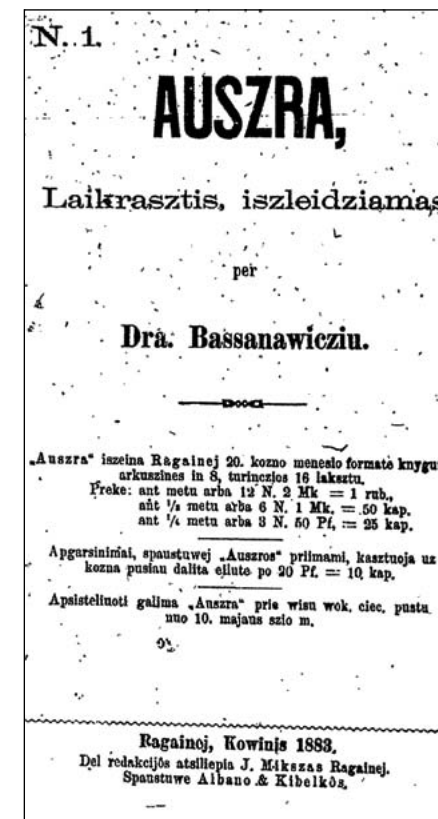
padėtis „kur šiandieną jinai?“, bet ir „Atsibus tėvynės sūnūs, didžią praeitį atminę“. O kokia ta tėvynė, kur jinai? Labai aiškiai sakoma – „kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka“... , kur broliai artojai lietuviškai šneka“ ir „kur skamba po kaimus Birutės daina“. Identifikacija eina jau per visą šimtmetį. Birutės daina! Priminiau jums pačioje pradžioje.

Ir dar Vincas Kudirka, visas Kudirkos sąjūdis, Lietuvos atgimimo ideologija, Lietuvos pilietinės visuomenės ugdymas. Labai nelengvas. Ir „Tautiška giesmė“ kaip testamentas bei nepaprasto grožio ir moralinės vertės himnas. Apie ką jis kalba, manau, atsime-nate. Jei reikia, gal dar ir pagiedat, kai būna proga.

O tas iš Bulgarijos, dar studentu būdamas, rūpinosi, kas darosi Lietuvoje, koks jos likimas, koks žmonių likimas. Man labai įdomus momentas, kad pirmasis J. Basanavičiaus darbas buvo lietuvių kalbos pradžiamokslis mergaitėms. Žinoma, spauda buvo draudžiama,

tad jis negalėjo būti išspausdintas, kad kaip nors plisytų. Bet mūsų paskaitos ekrane jūs matote to Pavasario kregždę, pirmąjį laikraštį „Aušrą“. J. Basanavičius priiima asmeninę atsakomybę. Jis yra ten, nežinia, ar galės atvažiuoti, ar caro valdžia Lietuvoje jo nesuims. Paskui jau nebe jo pavardė, tačiau pirmas balsas buvo labai svarbus. Ir J. Basanavičius įėjo į visų Lietuvos skaitančiųjų sąmonę. Kaip matote, „Aušra“ išeina Ragainėje. Reiškia, Prūsų Lietuva, kurioje buvo šiek tiek daugiau laisvės, nuo seniau galima buvo spausdinti gotiškom raidėm lietuvių kalba. Čia yra jau to meto raidynas ir visų lietuvių kalba. Išleista Ragainėj, Kovinis, 1883. Kovinis – tai kovo mėnuo. Buvo visokių įdomių, gražių žodžių ir pavadinimų. Kas rašoma tame laikraštyje, kuris kai kam buvo tiesiog smūgis į sąmonę? Pavyzdžiui, V. Kudirkai. Kai V. Kudirka susitiko su J. Basanavičiumi, parvažiuojančiu iš studijų, ir J. Basanavičius uždainavo lietuviškai, tai V. Kudirkai dar atrodė labai keista, tartum koks išsidirbinėjimas. Jis jau buvo pagautas lenkimo dvasios, bet perskaitęs „Aušrą“ pradėjo verkti – kur aš ligi šiol buvau?

Kas ten rašoma? „Aušroje“ rašoma ir politinė programa, bet svarbiausi akcentai buvo garbinga Lietuvos istorija, lietuvių kalbos grožis ir senumas, net paskleista žmonėms maloni šiek tiek legenda, bet ir tiesa, kad lietuvių kalba esanti seniausia tarp indoeuropiečių. O tai reiškia, kad ir Adomas su leva kalbėję lietuviškai. Tik paskui iš to visos kitos kalbos atsiradusios. Toks fonas atmesti melui, kad lietuvių kalba esanti chamų, prasčiokų, chlopų kalba, niekam nereikalinga. Dievas jos nesuprantąs, tad ir melstis

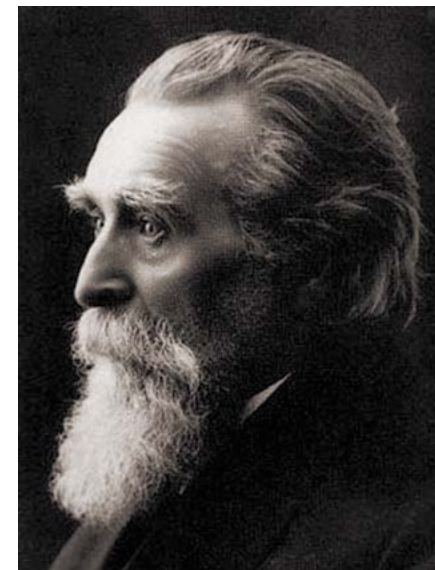
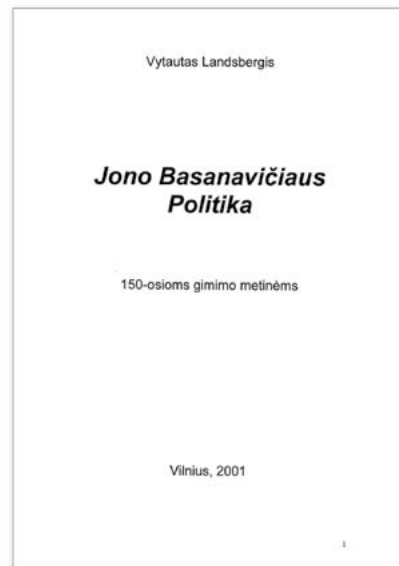
Pirmasis „Aušros“ numeris.

lietuviškai beprasmiška. Reikia melstis lenkiškai. Jūs suvokiat, koks ėjo smegenų plovimas. O čia sako: palaukit, lietuvių kalba – tai o-ho-ho, kokia grozybė ir vertybė!

Taip vyko kova dėl pačių lietuvių sąmonės, ir ją pradeda J. Basanavičius. Pirmas „Aušros“ numeris teigia: „Juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisėmis, priklausančiomis visai žmonijai, lygiai su mūsų kaimynais naudotis“. Niekur aplink kalba neuždrausta, spauda neuždrausta. Tai kodėl mes tokie? Reikia susiimti. Reiškia, eina žadinimas ta kryptim, kad mes turim būti žmonės tarp žmonių, tauta tarp tautų. Bet tautą reikia dar padaryti. Reikia iš tų vargšų engiamų, pažemintų žmonių, nebeapatikintų niekuo: gal koks caras duos, neduos, – gauti tautą. Žinoma, jie jau kovoja dėl spaudos, prasideda knygnešių sąjūdis. Tačiau nuo pat pirmo „Aušros“ numerio eina programiniai dalykai: tauta tarp tautų, iš to ateis ir valstybė tarp valstybių. Juolab, kad Lietuva senovėje buvo valstybė.

Matykim tą žmogų, kuris pradėjo visą dalyką, ir pažadino V. Kudirką. Daktaras Vincas Kudirka paskui per savo „Varpą“ darė nepaprastą įtaką visai jaunajai lietuvių inteligentijai, būdamas čia, Lietuvoje. J. Basanavičius dar ilgai gyveno Bulgarijoje ir kažin ar galėjo ramiai ir drąsiai važinėti į Lietuvą. Dar prieš „Aušrą“ tokių dalykų pasakodavo, o praėjus maždaug devyniems metams po pirmojo „Aušros“ numerio, kai jau buvo pradėta leisti kiti lietuviški laikraščiai, jis įdėjo viename jų – „Apšvietoje“ – visą „Savistovės Lietuvos programą“. Štai dar šaltinis, jeigu panorėsite daugiau pasiskaityti apie tokią veiklą: yra išleista mano brošiūrėlė „Jono Basanavičiaus politika“.

Jūs, būsimi politikai, žinote, kad jis buvo daktaras, ir ne bet koks daktaras, o labai nusipelnęs Bulgarijai, ir dar mokslininkas istorikas, tyrinėtojas, tautosakos rinkėjas bei skelbėjas ir lietuvių tautinio atgimimo simbolis. Bet iš margos veiklos labai aiškiai išsikristalizuoja jo politinė linija. Pavyzdžiui, kas jam rūpi toje „Savistovės Lietuvos programoje“: „kad idėjos apie Lietuvos **savistovystę ant tautiško pamato** išsiplintų kunigų ir bajorų tarpe“. Nes iš tos pusės eina ir lenkinimas, ir lietuviybės niekinimas. O jeigu čia įvyks tam tikri lūžiai, tuomet tauta bus visa, o ne vien valstietija ar tik iš valstiečių kilę inteligentai, dažniausiai suvalkiečiai – iš Suvalkų gubernijos. Ten mat buvo laisvi valstiečiai, jau leido vaikus į mokslą, tik dar nesuprato, kad reikia ir mergaites leisti. Reikėjo jiems kantriai aiškinti, kad ir šitokia investicija svarbi. Kai sūnų daug, tai negerai skaldyti ūkį, todėl reikia sūnų išleisti bene pirmiausia į kunigus. Turėti šeimoje kunigą – ir garbė, ir tam tikra gerovės garantija. Dar į advokatus, į gydyto-

Dr. Jonas Basanavičius,
Didžiojo Vilniaus seimo iniciatorius.

jus. Atsiranda laisvų žmonių, kurie net negali turėti Lietuvoje valdiškų tarnybų, nes jie ne stačiatikiai, caro valstybė jų į darbą nepriima, arba reikia keisti tikėjimą. Bet gali būti gydytoju, laisvu advokatu, kunigu, koku vargonininku, muziku. Taip formuojasi pirmoji inteligentija būtent iš to krašto laisvųjų valstiečių šeimų. O jas mums paliko Napoleonas, bet čia nesiplėsim. Kitas Basanavičiaus tikslas – „kad apšvietimo kalba visų Lietuvos luomų taptų lietuviškoji kalba“. Kad ir bajorų vaikai mokytųsi lietuviškai! O apskritai tuo metu bet koks švietimas draudžiamas, yra tik pagrindžio daraktorių mokyklos, arba motina moko prie ratelio. Tas „Lietuvos mokyklos“ ratelis nėra Petro Rimšos išgalvojimas. Visi prisimindavo, kad anas laikotarpis lygiai taip ir atrodė.

Kalbant apie J. Basanavičių yra du labai esmingi istoriniai įvykiai: Didysis Vilniaus Seimas (1905 m.) ir Vasario 16-osios aktas, apie kurį šiandien aiškinsiu. Minėtoje brošiūroje rasite įvairių dalykų, bet man labai tiko pabaigai, tad aš panaudojau J. Basanavičiaus vertinimą, kai J. Basanavičių laidojo ar jį palaidojus, kaip Mykolas Krupavičius apžvelgdamas įvertino **J. Basanavičiaus realizmą**. Mūsų laikais priskleista apie J. Basa-

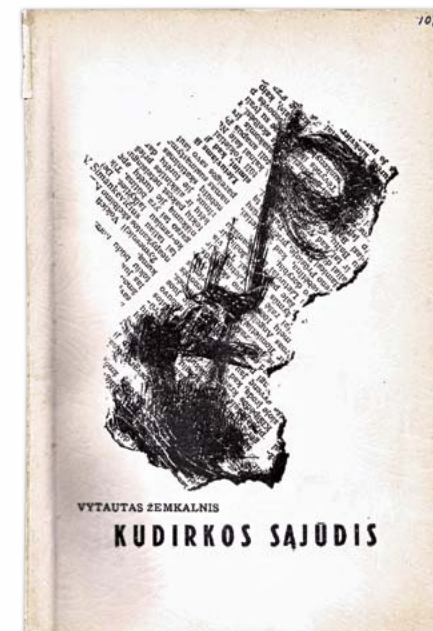
navičių visokių svaičiojimų, o M. Krupavičiaus antai pastebėta realizmas, kaip J. Basanavičius kūrė Lietuvą. Tu ten koks nors vienas paskelbsi – tai kas iš to. Reikia, kad būtų lietuviai, kurie turi tą teisę kaip tauta ir nori, kad būtų Lietuva. Nenori kuo greičiau išnykti, pereiti į aukštesnę klasę, kalbėti rusiškai, lenkiškai, vokiškai, susitapatinti su po- niais. Kurie nori būti savim, būti tauta. M. Krupavičius pasakė, kad atgimimo sąjūdis ir yra J. Basanavičiaus realizmas; lyg jis būtų apskaičiavęs, kad programiškai iš karto iškėlus Lietuvos valstybę kaip maksimumą, tai būtų buvę negailestingai sunaikinta. Bet „stiprėjant kovotojų eilėms, J. Basanavičius plėtė ir programą“. Toks plėtros princi- pas per trumpą laiką buvo pakartotas ir Lietuvos Sąjūdyje 1988 metais. Nebuvo iškart užtrimituota, kad ateinam griauti Sovietų Sąjungos, atkurti Nepriklausomybės, nors Steigiamajame suvažiavime vienas senas žmogus tai pasakė. Bet Sąjūdžiui įsitvirtinant, jau po pusės metų nuskambėjo ir nepriklausomybės tikslai, ir tam tikra metodika kaip eisime.

Tokios tad analogijos. Norint Lietuvos, pirmiausia reikėjo tautos. Reikėjo ją gaivinti ir kurti iš dar tebesančių pradmenų, kad ir apgadintų, apnuodytų, suklaidintų. Tuomet išsirikiuoja vertybių arba uždavinių eilė: kalba – apsaugoti, apginti, įtvirtinti kalbą – tauta. Turim tokių jo paties citatų: nėra kalbos, nėra tautos. Todėl ir ant J. Basanavičiaus kapo Rasose – gal prisimenat, kas ten iškalta, kurie jo žodžiai. Tie žodžiai yra ir Seimo įžanginiame fojė: „kad mes jau in dulkes pavirsim, jeigu dvasia atsikvošės, jeigu lietuviška kalba bus tvirta pastojus, tada mums ir kapuos bus lengviaus ir smagiaus ilsėtis“. Kalbos įtvirtinimas daro tautą. O iš tautos per V. Kudirkos sąjūdį darosi sąmo- ninga visuomenė, kuri gali formuluoti savo ideologijas ir tikslus. Ateina ir valstybės klausimas. Taip artėjame į Vasario 16-ąją, iš tokių pradmenų.

Kodėl aš sakau, kad iš dvasios, o ne iš palankiai susiklosčiusių aplinkybių? Žinoma svarbios ir aplinkybės. Ir tai, kad Rusija pralaimėjo karą Japonijai, kad atšaukė spaudos draudimą, kad galėjo kurtis lietuviškos draugijos bei organizacijos, kurtis legaliai, ne- persekiojamos. Ir kad J. Basanavičius tame carizmo sutrikime 1905 metais sušaukė Vil- niuje lietuvių Seimą. Tada buvo visokių ginčų: kam to reikia, kokius jis turi įgaliojimus? Bet jis labai gerai nujautė: yra momentas, reikia tai padaryti. Paskui visi pripažino, kad tikrai reikėjo padaryti, kad tai labai svarbu. O ginčų buvo turbūt daugiau nei dabar Lietuvos Seime. Bet buvo ir rezultatai, pirmiausia pats faktas – **lietuvių susivažiavimas Vilniuje**. Po spaudos draudimo panaikinimo jau eina Vilniuje lietuviškas dienraštis

„Tautiška giesmė“. Gaidą ir žodžius sudėstė Vincas Kudirka. „Varpas“, 1898 m., Nr. 6.

Viršelio autorius Viktoras Simankevičius. Australija, 1952 m.

„Vilniaus žinios“, vėliau jį pakeitė „Lietuvos žinios“. Ir štai pirmojo lietuvių tautos atstovų „susivažiavimo nutarimai“.

Pirmasis nutarimas: „Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje. Pripažindami, jog dabartinė caro vyriausybė yra pikčiausiu mūsų priešu...“ Čia jau revoliucija, ar ne? Bet – prieš vyriausybę. Mūsų priešas nėra Rusija ar rusai, mūsų priešas yra caro vyriausybė. „Pripažindami, jog geresnį gyvenimą galime įgyti tik laimėjus kovą su senąja tvarka...“ Vadinasi, reikia keisti tvarką, ir vien Lietuvoje nepakeisi. „Šviestis, ryžtis ir stoti kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi“. Mes tą pamatysime labai greitai, po keliolikos metų, kai Kijeve bus šaukiamas visų Rusijos tautų suvažiavimas spręsti tų tautų reikalus ir apeliuoti į raudonąją vyriausybę jau po Spalio revoliucijos, kad Lietuvai pripažintų nepriklausomybę. Kijeve bus ir Lietuvos atstovų. Visų Rusijos tautų bendras reikalas – kažką daryti ta kryptimi.

Antrasis 1905 m. Seimo nutarimas – dėl autonomijos. „Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai pilnai gali būti patenkinti tikrai prie tikros mūsų krašto autonomijos (savivaldos) ir kadangi norima, kad ir kitos Lietuvos tautos galėtų pilna laisve naudotis, Lietuvių susivažiavimas nusprendė reikalauti Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo. Toji autonomiška Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos kaipo branduolio ir tų pakraščių, kurie dėl ekonomišku, kultūrišku, tautišku ar kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės.“ O įgijus autonomiją, pirmiausia reikalinga „galutinai sugriauti dabartinę prispaudimo tvarką.“

Revoliucinė dvasia. Paskui net pradėjo persekioti tuos Vilniaus Seimo dalyvius, bet J. Basanavičiui buvo kažkaip pavykę gauti leidimą juos sukviesti. O kaip tas sukvietas vyko, aš vėlgi negaliu atsilaikyti pagundai ir nepaskaityti jums „Žinių iš Lietuvos“ tame pačiame laikraščio numeryje.

„Krakių valsčiaus ūkininkai, norėdami išskirti savo atstovą į Lietuvių susirinkimą Vilniun, užprašė savo viršaičio Augustino Bačkio ir raštininko Koroliovo, kad juodu sušauktų valsčiaus sueigą tam reikalui. Bačkis su Koroliovu sakėsi negalį anksčiau sušaukti valsčiaus kaip pereinamą pėtnyčią. Sodiečiai ant to sutiko, ir pėtnyčią susirinko Krakiusosna, bet susirinkę nerado namie nei viršaičio, nei raštininko. Tada sodiečiai pamatė, kas per paukščiai jų valsčiaus vyresnieji...“ (Čia kaip pirmasis Sąjūdžio mitingas Katedros aikštėje.) „Ypač raštininkas Koroliovas“. (Koks nors Mitkinas.) „Sodiečiai tuojuos nutarė raštininką rusą Koroliovą tuojuos atstatyti, o į jo vietą pasiskyrė raštininku lietuvių Grincevičių. Tuo pradėjimu nutarė atstatyti ir visus kitus valsčiaus ponus rusus, o į jų vietą pasistatė lietuvius. Atstatė mokytoją, o į jo vietą užsidėjo mokytojum lietuvių Grabauską. Atstatė ir uriadniką rusą Tichomirovą, o į jo vietą išsirinko lietuvių Urbą Jeronimą.“ Taigi vyko taiki revoliucija. Žinoma, juo visus paskiau griebė geležinė ranka. Ir tuos naujai išrinktus lietuviškus policininkus, ir viršaičius.

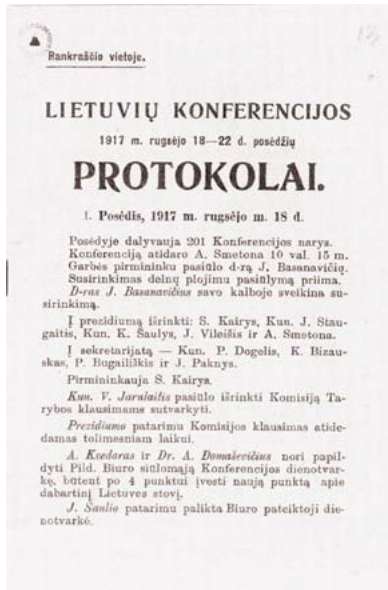
Tada betgi atrodė, kad Lietuvoj jau vyksta virsmas. Matote, renkami atstovai! Valsčiaus susirinkimas. Čia ne šiaip kažkokie suvažiavo į Vilnių, sugiedojo himną ir pasiskelbė Vilniaus Seimu. Iš tikrųjų, tai atstovybė. Mes gal dar nesame istorijoje įvertinę, kad tai buvo lietuvių tautos atstovybė, išrinkti žmonės. Po daugelio metų vis dėlto įvertinom, kad ir Sąjūdžio Seimas buvo atstovybė. Jį rinko daugybė sąmoningų

žmonių, sąmoningoji tautos dalis arba piliečiai. Kurie žiūrėjo į Sąjūdį atsainiai, tie nerinko atstovų. Bet pilietinė visuomenė rinko atstovus, ir Sąjūdžio Seimas buvo legitimnis už aną sovietinę Aukščiausiąją Tarybą, kurios niekas nerinkdavo. Tik paskirdavo partiniuose kabinetuose ir Maskvoje gaudavo patvirtinimą, kad juos galima sušaukti. Tegu jie kilnoja rankas, kai bus pateikiami kokie įstatymai. Taip nuo čia prasideda parlamentarizmas ir demokratijos supratimas. O autonomija 1905 m. Lietuvai buvo trokštama realybė. Paskui daryta visokių priekaištų: kodėl tik autonomija? Autonomija, kurią jau turi Suomija. Žiūrėkit, Suomija turi savo parlamentą, leidžia savo įstatymus. Rusija 19 a. pabaigoje pradėjo spausti ir nebeleisti suomiams kaip Rusijos sudėtyje esančiai kunigaikštijai savaip veikti. Suomia priešinosi. Jų nacionalinis sąjūdis stiprėjo ir brendė. O lietuviai pradėjo prisiminti: palaukit, taigi carai tarp savo daugybės titulų rašydavo, kad anas dar ir Lietuvos didysis kunigaikštis. Gal čia rasis pagrindas? Tegul caras kol kas būna sau Lietuvos didysis kunigaikštis, bet kad būtų Lietuva kaip Suomija su savo parlamentu Vilniuje, su savu Seimu.

Toks atrodėėjimas į tam tikrą valstybės formą. Jis nėra kaip nors dirbtinai sugalvotas, bet kyla iš visiškai natūralių gyvybinių paskatų.

Mes matom ir ypatingas **aplinkybes**, kurios kaip Rusijos pralaimėjimas kare su Japonija, Rusijos imperinės monarchijos griuvimas, Vokietijos griuvimas, Pirmojo pasaulinio karo pasekmės (nors karas – apskritai baisus reiškinys), buvo ir teigiamas dalykas bent jau mažoms, prispauostoms tautoms – proga susilpnėjus engėjams pareikšti apie savo teises. Taip ir Lietuvos Sąjūdis atėjo, kai susilpnėjo engėjai ir pradėjo ieškoti savo katastrofos išeičių per kokius nors demokratijos momentus, viešumą, liberalizaciją. Tada galima pasireikšti.

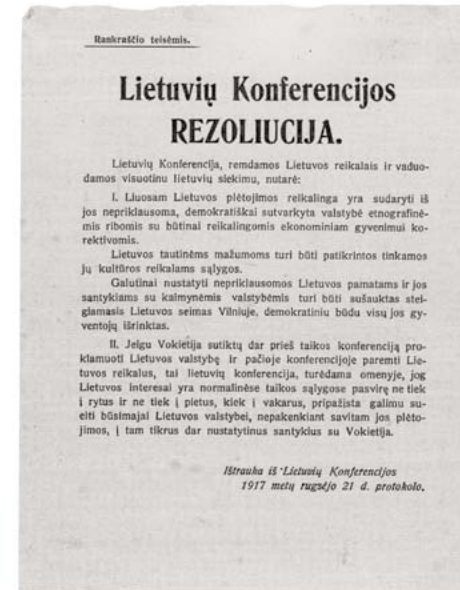
Čia panaši situacija. Kaip atsiranda Lietuvos Taryba? Juk Vasario 16-oji – esminis fundamentalus Lietuvos Tarybos dokumentas. Ji priėmė įvairių dokumentų: deklaracijų, pareiškimų. Formavo savo politiką. O iš kur ji pati atsirado? Ji atsirado iš vėl panašiai sušauktos atstovybės kaip Didysis Vilniaus Seimas. Vadinamoji Vilniaus konferencija, 1917 metai. Lietuva okupuota Vokietijos, bet jau juntama, kad ši tvarka grius, nes didieji tarpusavyje išsidaužo. Jau čia pat Rusijos 1917 metų revoliucija. Ji jau yra net įvykusi, vadinamoji Vasario revoliucija. Pats laikas lietuviams prabilti bendru balsu. Vilniaus konferencija nustato uždavinius, kuriuos turės įvykdyti išrinkta 20-ies žmonių Lietuvos Taryba. Vėliau oponuojančių komunistų ar net sovietų valdžios

Lietuvių konferencija Vilniuje,
1917 m. rugsėjis.

ji buvo niekinama: kas čia ta taryba, ji neturi įgaliojimų, tai ne atstovybė. Ne, ji buvo aiškiai per Vilniaus lietuvių konferenciją sušaukta atstovybė ir įgaliota dirbti toliau. Galų gale, įgaliojimus patvirtina įvykiai ir tautos parama. Vasario 16-osios aktas nebūtų turėjęs didelės reikšmės, išskyrus kokį, sakykime, „eksperimento“ vaizdelį, jeigu žmonės nebūtų dėję galvų apginti paskelbtą valstybę. Jie už tą valstybę balso krauju. O paskui atėjo ir Steigiamojo Seimo laikas.

Truputį pakomentuosiu patį dokumentą [Vasario 16-osios deklaraciją], nes jis labai iškalbingas. Jūs turbūt pažįstate šį dokumentą? Ar esate kada nors jį skaitę: koks tai dokumentas – nutarimas ar pareiškimas? Matote, tai nutarimas padaryti pareiškimą. O toliau jau eina pareiškimas. Tarybos pareiškimas labai konkretus. Ką pabandžiau suformuluoti savo temoje: visas „Aušros“ ir „Varpo“ skelbtas atgimimas per Vilniaus Seimą pasakė tai, kad Lietuva su lietuvių tauta turi teisę būti tarp kitų tautų. Dabar – ir tarp kitų valstybių. Kas šią teisę iš aplinkybių patvirtina, prie to aš dar suspėsiu prieiti. Bet ką sako pats dokumentas? Taryba kreipiasi „šiuo pareiškimu“, o

Lietuvių konferencija:
reikalinga nepriklausoma valstybė etnografinėse ribose.

toliau eina pareiškimas. Vėliau politiniame žodyne pavadino tai deklaracija. Tarp tautinis žodis. Galų gale, **Vasario 16-osios Aktas**. Nors jame tokių iškilmingų žodžių nėra, bet pagal svorį dabar sakome „Vasario 16-osios aktas“. O tada jis buvo kukliai pavadintas pareiškimu ir adresuotas pasaulio valstybėms. Pirmiausia toms dviem, kurios valdo arba mano, kad valdys Lietuvą, – tai Vokietija ir Rusija. Bet taip pat ir kitoms. Štai daugtaškis, kur gali įrašyti visų kitų valstybių vardą ir išsiuntinėti. Kai švedai komentavo mūsų Kovo 11-ąją, kad mes nebuvom gerai susiorganizavę tą pačią dieną visiems išsiuntinėti vertimų, tai reikia žinoti, kad sovietinė Aukščiausioji Taryba jokių vertėjų neturėjo, nes niekam ligi tol nereikėjo. Rusiškai visi mokėjo, ir gana. Aišku, Sąjūdis galėjo daugiau rūpintis saviveikla ir versti greičiau. 1990-aisiais versdavo Amerikos lietuviai, vertė Maskvos lietuviai. O čia irgi kreipimasis į visas tautas, ir išvertus galima siuntinėti kiekvienai atskirai. Mes net to nepadarėme – kiekvienai atskirai.

Toliau – politinis žodynas. Galime matyti tam tikrą sprendimą, kad nutraukiami ryšiai su kitomis tautomis. Čia pasakyta „atskirti nuo ryšių“ su kitomis tautomis.

Vėlgi svarbi tų žodžių prasmė. Ar tai sprendimas nutraukti ryšius, pavyzdžiui, su latviais, gudais? Tikrai ne. Čia kitokia žodžio prasmė, tai pavaldumo ryšiai. „Su tautomis“, taip Rusijos atveju buvo įkalta vinis caro valdžiai. Šiuo nutraukiami ryšiai arba Lietuva atskiriama **nuo pavaldumo ryšių**, kurių yra buvę. O yra buvę ir su Lenkija. Aišku, Lenkijos nacionalistiniai sluoksniai taip pat siekė valstybės restauravimo. Neigė Lietuvos teisę būti valstybe, o tik Lenkijos provincija. Čia visokių vėlesnių problemų šaknys. Bet kai tai pasakoma apie visus [ryšius], tai Lietuva atskiriama ir nuo ryšių su Vokietija. Galbūt tai liečia ir Vakarų Lietuvą? Žinoma, formulė liečia visą anuometinę dabartį, kadangi manevruojant aplink vokiečių karinę ir Berlyno valdžią Lietuvos Tarybai teko daryti visokių išlygų, nuolaidų, priimti sprendimus apie Lietuvos nepriklausomybę susietą su Vokietija. Labai susietą muitais, valiuta, karine konvencija. Kitaip tarus, satelitinė valstybėlė, bet vis dėlto valstybėlė. Tą jau skelbė Vilniaus lietuvių konferencija ir įgaliojo Tarybą dirbti konkrečiai. Šioje vietoje ir pačioje Taryboje buvo visokių problemų, kovų ir ginčų. Kaip žinote, jau paskelbus šį Vasario 16-osios aktą ir norint išeiti iš vis dar realaus Vokietijos karinio valdymo Lietuvoje, kilo idėja paskelbti monarchiją. Tada Lietuvos karalystė būtų aiškiai kitas dalykas, nei Vokietijos karalystė. O karaliumi pakviesti Viurtembergo kunigaikštį von Urachą. Tam tikras balansas. Urachas jau buvo pasirašęs sutartį su Lietuvos Taryba, per kiek laiko jis išmoks lietuvių kalbos, ir kad jo vaikai bus auklėjami lietuviškai kaip Lietuvos princai. Tai labai įdomus dokumentas. Aš jį mačiau Vokietijoje. Uracho anūkas buvo atvažiavęs į vieną lietuvišką renginį.

Taigi Lietuvos Tarybai teko daryti visokių manevrų. Bet nūnai šioje vietoje pasakyta: nutraukiami **visi ryšiai** su kitomis tautomis, aišku, ir su Vokietija, su visokiais mėginimais šalį saistyti ar įsipareigoti. Matote, aš neklausiau, kaip jūs visa tai suprantat, o pats paaiškinau.

Yra dar kita labai svarbi sąvoka – „vienintelė lietuvių tautos atstovybė“. Ką reiškia atstovybė? Kas nors atėjo ir pasiskelbė atstovais? Pasiskyrėm save važiuoti į partinę konferenciją Maskvoje, ir jau esame Lietuvos atstovai? Toks buvo pirmas Sąjūdžio klausimas komunistams 1988 m. Katedros aikštėje – kam jūs atstovaujate? Kas jus išrinko? Jūs galite tapti atstovais, jeigu ginsit Lietuvą. O jeigu ten malsitės po savo partinius reikalus, tai nesat Lietuvos atstovai. Ši linija eina visą laiką. Atstovavimas – tai demokratinis mandatas kalbėti už tuos, kuriems atstovaujate. Čia Lietuvos Taryba pati apie save pasako, kad ji yra atstovybė. Bet ji tai sako ne be pagrindo. Kitos tokios atstovybės nėra. Nors yra įvairių komitetų Rusijoje – jų tarpe lietuvių karininkų, aišku,

Amerikos Lietuvių Seimo suvažiavimas, 1918.03.13, Niujorkas. Remiama Lietuvos nepriklausomybė. LCVA. P-8159. Fotografai J. Ginkus ir A. Klimas.

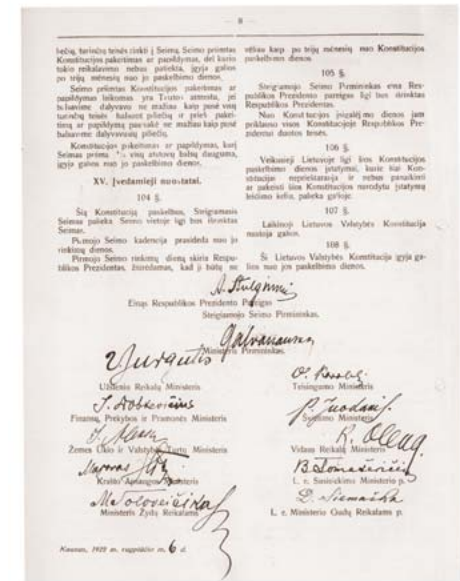
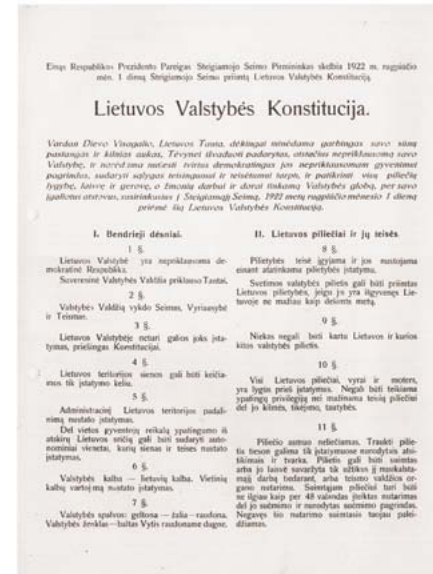
ir komunistų bolševikų pretenzijos, kad jie ateis tvarkyti Lietuvos. Rusijoje kuriamos struktūros, kyla Amerikos lietuviai. Buvo ten labai įdomus judėjimas už Lietuvos nepriklausomybę, galingas, su įtaka Amerikos valdžiai. Tai platūs dalykai. Bet vis tik šioji atstovybė, Taryba, yra vienintelė. Ne Rusijoje sėdintys komunistai, ne Amerikos lietuviai, nors jie už Lietuvos nepriklausomybę. Tai papildomas dalykas. Duok Dieve, kad jie padėtų tiek, kiek galėjo, jeigu jiems nebūtų trukdžiusi Amerikos valdžia, kuri dar skaitėsi su carinės Rusijos vyriausybe. Ši lietuvių atstovybė vienintelė. Niekas kitas negali tokio akto paskelbti, o mes galime, tad mūsų pareiga paskelbti. Kaip ir Kovo 11-ąją – mūsų pareiga. Kas bus paskui su mumis... Juos irgi galėjo sušaudyti Vokietijos valdžia. Juk net nebuvo leidžiama viešai paskelbti. kažkas išvežė į Vokietiją ir ten parlamente paskleidė. Man rodos, „Lietuvos aidas“ paplito tik po trijų dienų. Jis buvo konfiskuotas, bet šiek tiek numerių išėjo su šiuo aktu pirmame puslapyje.

Dar vienas dalykas iš aptariamo politinio žodyno – tai valstybingumo idėja ir savivoka. Įdėmiai pažiūrėkite, kiek čia ir kur kalbama apie Lietuvos valstybę ir kaip kalbama. Jeigu turėsime laiko, pasiėmiau palyginimui, kaip nepriklausomybę skelbė estai, latviai, lenkai, ukrainiečiai. Bet mūsų dalykas ypatingas. Lietuva neužmiršo, kad ji buvo ir toliau bus valstybė. Tai paminėta keletą kartų. „**Atstatanti** Lietuvos valstybę“, kaip ir mūsų Kovo 11-oji. Mes neprašom malonių ir neatsirandame iš Rusijos ar Sovietų Sąjungos griuvėsių, o tęsiam savo teisę ir buvimą. Ir valstybės tęstinumas, ir savivoka, kad Taryba jau kalba valstybės vardu. Pažiūrėkite tame pačiame tekste. Ji „pareiškia, kad **Lietuvos valstybė**“... Taigi kalba valstybės vardu. „Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius **su kitomis valstybėmis**“. Jau vienas – vienas, visi lygūs. Tuos santykius dar reikės nustatyti ir galbūt bus nelengva, visko bus. Bet atsistojom į savo teisėtą vietą.

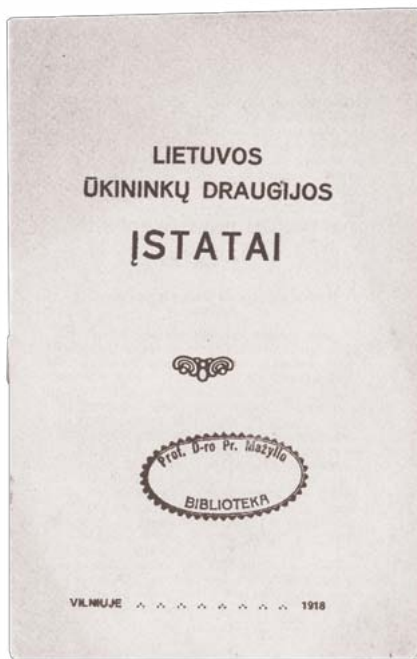
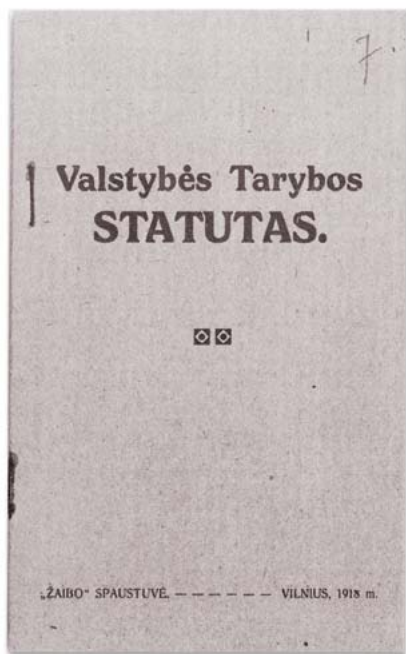
Ir dar vienas specifinis momentas, kurio nėra nei estų, nei latvių, nei lenkų ar ukrainiečių nepriklausomybės aktuose, – tai sostinė. „Su sostine Vilniuje“. Sostinės konkretybė. Ne bet kur. Čia glūdi didžiulis turinys. Tai ne tik, kad mes norime turėti daugiau žemės, dar vieną didelį miestą savo valstybėje. Jame – visa valstybingumo esmė. Jeigu Vilnius yra Lietuvos sostinė, reiškia, mes esame ta pati Lietuva. Istorinė Mindaugo, Gedimino, Vytauto sostinė. Mes nenorime svetimų etninių žemių, tačiau sostinė yra fundamentalus, visą istoriją apimantis dalykas. Nežinau, ar jums teko susidurti istorijos paskaitose, bet nacionalistinės Lenkijos pasipriešinimas, net ir užėmus 1920 metais Vilnių, visą laiką buvo nukreiptas į Lietuvos atmetimą ir neigimą kaip istorinės Lietuvos. Esą, kažkokie Kauno separatistai pasiskelbė iš nieko atsirandančią savo valstybę, žemaičių ar kokią ten. O „anos Lietuvos nebėra. Užmirškite apie Vilnių, kuris yra Lenkijos miestas.“ Tai fundamentalus dalykas ne tik miesto, bet ir visos istorijos atžvilgiu. Ar tai mūsų istorija, ar tik lenkų Žečpospolita, kurioje Lietuvos vardas užmirštas arba ištrintas?

Vasario 16-oji atsako: istorija yra mūsų pačių.

Parašų eilės tvarka – irgi įdomus dalykas. Galime matyti, kaip jie pasirašinėjo. Po visų ginčų, suskilimo, išsivaikščiojimo... Dar sausio mėnesį galėjo būti panašiai padaryta. Bet kildavo ginčų net dėl vieno žodžio. Vasario 15 d. buvo ilgas ginčas, ir ar ne todėl nusikėlė į vasario 16-ąją? Ginčas kilo toje vietoje: „Santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti“ sušauktas Steigiamasis Seimas. Ar „galutinai nustatyti“, ar tiesiog „nustatyti“? – tam broliai lietuviai sugaišo dar vieną dieną. Taip būna, bet užtat

Pirmosios Konstitucijos.

Valstybės Tarybos Statutas ir Ūkininkų draugijos įstatai.

galutinai viskas subręsta, ir kiekvienas žodis pasidaro aukso vertės. Mes juk nežinome, atseit, ką nustatys Steigiamasis Seimas. Sąjūdžio ideologija irgi buvo nuosekli: Lietuva bus tokia, kokios norės jos žmonės. Mes neateinam ko nors primest, o ateinam, kad žmonės patys apsispręstų, pasirinktų. Jie turi teisę pasirinkti. Čia yra tas pats – nustatys Steigiamasis Seimas. Jeigu nustatys, kad monarchija, kad kviečiam kokį karalių, tai nustatys. Tą Lietuvos Taryba palieka Steigiamajam Seimui. Principas, kad nedarysime tarpinių sprendimų, o galutinai nustatys Steigiamasis Seimas.

Kaip manote, kokia čia parašų eilės tvarka? Atrodo tartum abėcėlės. Visi lygūs, bet ne visai. Vienas – lygesnis. Pirmi du parašai yra Jonas Basanavičius ir Salemonas Banaitis. Bs, Bn. Banaitis turėtų būti anksčiau. Bet manau, kad jiems dėl to nekilo abejonių. Galų gale, J. Basanavičius pirmininkavo tam posėdžiui. Vienintelį kartą pirmininkavo Lietuvos Tarybos posėdžiui, vienintelę dieną, bet kokią dieną! Ir vėlgi todėl, kad kitaip

Kariuomenės priesaika Rotušės aikštėje. Kaunas, 1919 m. gegužės 11 d. LCVA. P-34022.

Taryba negalėjo susitarti. Irgi labai įdomu. Vieniems – tegul A. Smetona, kitiems – mirsim, bet ne Smetona, mes išeinam ir viskas. Kas tada, kur rasti tokį „centristą“, kuris būtų visiems priimtinas? Taip aš kažkada 1991 m. sausį ieškojau A. Šimėno. Na, tai štai – J. Basanavičius. Kaip savo atsiminimuose rašė P. Klimas: pasenęs, jau nebetinkamas, bet kito nėra... Padėtį gelbsti tai, kad gali pirmininkauti J. Basanavičius, tada visi pagarbiai priima jo pirmininko funkciją. Ir jis pasirašo pirmas, ir dar pataiso tekstą [įrašė žodį „kaipo“]. Toje eilės tvarkoje savitai matoma viena įdomybė, ypač dabartinėse mūsų politinėse audrose: tai Stanislovas Narutavičius, bajoras dvarininkas, kuris pasirašo lenkiškai – Narutowicz. Viskas tvarkoj. Jis buvo dvarininkas, bet socialistas, linkęs į kairę. Jo brolis, kaip žinote, buvo išrinktas Lenkijos prezidentu. Ir tuoj pat Varšuvoje nušautas žmogaus iš fašistuojančių nacionalistinių sluoksnių. Mat buvęs kažkoks įtartinas, iš Lietuvos, už jį balsavo mažumos, žydai... Negalima pakęsti tokio lenkų prezidento.

Menininkai ir visuomenė. 1919 - 1920 m. „Vilkolakis“ ir Lietuvos meno apžvalgos paroda.

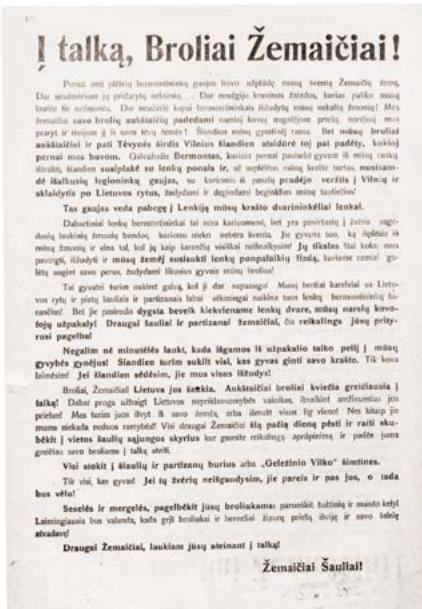
Derybos su lenkais Suvalkuose. 1920 m. spalio 7 d. LCVA. P-20766.

Menininkų klubo „Vilkolakis“ nario bilietas, išduotas S. Lozoraičiui (būsimam diplomatuvi, užsienio reikalų ministru). Kaunas, 1919 m.

Taip kūrėsi valstybės. Matote, visur atsispindi platesni istorijos dalykai, kuriuos, kai stebėsite Akta, dar sykj perskaitykite ir apmąstykite.

Man liko dar penkios minutės, nes aš noriu, kad manęs klaustumėt, nesutiktumėt su mano pasakytais dalykais. O šiaip dar yra labai įdomių reikalų, nors apie juos, matyt, galėtų būti speciali paskaita. Toks būtų palyginimas (jau šiek tiek užsiminiau) latvių, estų, lenkų, ukrainiečių reikalų. Mes visai nežinome apie Ukrainos Liaudies Respubliką 1918-1921 metais, kurią buvo pripažinusios Vokietija ir Austrija. Žinoma, jos tada valdė, bet Ukrainai, kaip ir Lietuvai, leido veikti; taip galų gale, ir po šio Vasario 16-osios akto, kurio Vokietija oficialiai nepripažino, kadangi reikalavo laikytis 1917 metų Vilniaus konferencijos nuostatų, o buvo ir Tarybos 1917 12 11 nutarimas, kad Lietuva skelbiama nepriklausoma valstybe, bet susieta visais mano minėtais ryšiais su Vokietija. Aišku, Vokietija planavo kokiu nors būdu jai „išeinant pasilikti“. Tai nuolatinės užkariautojų tezės: kaip išeinant, jeigu reiks išeiti iš užkariautų žemių,

Atsišaukimas „Broliai Žemaičiai!“ lenkams Lietuvą užpuolus ir Rinkliava Nepriklausomybės karų invalidams.

pasilikti satelitinį valdymą ar kokius nors priirišimus. „Nepriklausomų Valstybių Sandraugos“ ar kitais pavidalais. Lietuva būtų turėjusi tapti Vokietijos satelite, surišta tik su Vokietija. Vasario 16-ąją po ginčų, po to, kai vis dėlto priėmė minėtą bendrą formulę apie visų valstybinių ryšių nutraukimą, kai kurie politikai sakė: taigi Vokietija įniš. Anksčiau lyg ir buvo pritarta formulei su konvencijomis, su prisirišimais prie Vokietijos, tai ji dabar sakys: ką jūs čia iškrėtėt? Buvo labai pavojinga, juolab, kad Vokietijos karinė valdžia ir komendantas galėjo pastatyti prie sienos visą Tarybą. Todėl, kai Berlynas atmetė, – net nesileido į kalbas, – prasidėjo aiškinimai, kad deklaracija neprieštarauja anam 1917 metų dokumentui. Neva tik kitokia forma, mes pripažįstam ir aną... Tada Vokietijos imperatorius kovo 23-ąją pripažino Lietuvos nepriklausomybę, nors vokiečiai Vilniaus komendantas ir toliau nepripažino. Ryškėjo pralaimėjusios valstybės pakrikimas, o vis dėlto pripažinimas iš Vokietijos aukščiausios valdžios buvo gautas. Pakako žodinių ekvilibristikų ir paaiškinimų, kad 1918 metai neprieštarauja 1917-iems.

O kai Vokietija griuvo, žinoma, jokių daugiau kalbų nė nebuvo dėl kokių ten įsipareigojimų. Tuoju pat panaikino ir kvietimą bei sutartį su Urachu tapti Lietuvos karaliumi. Sustiprėjusi Lietuvos Taryba labai greitai viso to atsipurtė.

Panašių individualių istorijų pilni ir mūsų kaimynai. Įskaitant vieną šiandien aktualų momentą, kurį aptikau ukrainietiškuose dokumentuose. Neseniai buvau Kijeve, lankiausi muziejuje, kurį labai verta aplankyti – tai Ukrainos Liaudies Respublikos muziejus, 1918-1921 metai. Buvo jau paskelbta valstybė, greit pripažinta Vokietijos ir Austrijos, aišku, su jų interesais, kad liktų įtaka. Paskui Kijevą dukart užiminėjo bolševikai, vieną kartą Denikinas, vieną kartą – Pilsudskis. Ukraina lyg ėjo iš rankų į rankas, bet vis laikėsi, atsikariaudavo. Turėjo savo armiją, savo politikus, buvo keturių šimtų suvirš narių parlamentas, jis ryžtingai dirbo. Tame pastate ir yra mano minėtas muziejus. Tad nepriklausoma Ukraina buvo sušaukusi griūvančios Rusijos tautų suvažiavimą 1918 m. rugsėjo mėnesį Kijeve. Jame dalyvavo ir Lietuvos devynių asmenų delegacija. O 1920 metais rudenį Buldurio kurorte prie Rygos įvyko tarptautinė konferencija ir sudaryta nuostabiai viltinga sutartis: Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija ir Ukraina (kitur minima Suomija) pasirašė sutartį dėl nepriklausomybių tarpusavio pripažinimo, sienų problemų taikaus išsprendimo, tarpusavio pagalbos ir dar karinę konvenciją. Bendra gynyba! Tai turėjo būti ratifikuota iki metų pabaigos. Deja, viską sugriovė mums pažįstamas Juzefas Pilsudskis, užgrobdamas Vilnių. Po to jau nebegalėjo būti jokių sutarčių. Pilsudskinė Vilniaus avantiūra turėjo labai nudžiuginti tuometinę raudonąją Maskvą, nes penkių ar šešių šalių blokas būtų tapęs stiprus. Tuo žygiu Pilsudskis, kurį kai kurie vilniečiai garbina – Rasose liko jo širdis, – buvo nelaimė ne tik Lietuvai.

Tegu apie tai pamąsto ir šių dienų pilsudskiai.

*Paskaita Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, 2011-03-07
Publikacija redaguota*

Lietuvos Sąjūdžio piketas Vilniuje, 1989 m. pradžia.

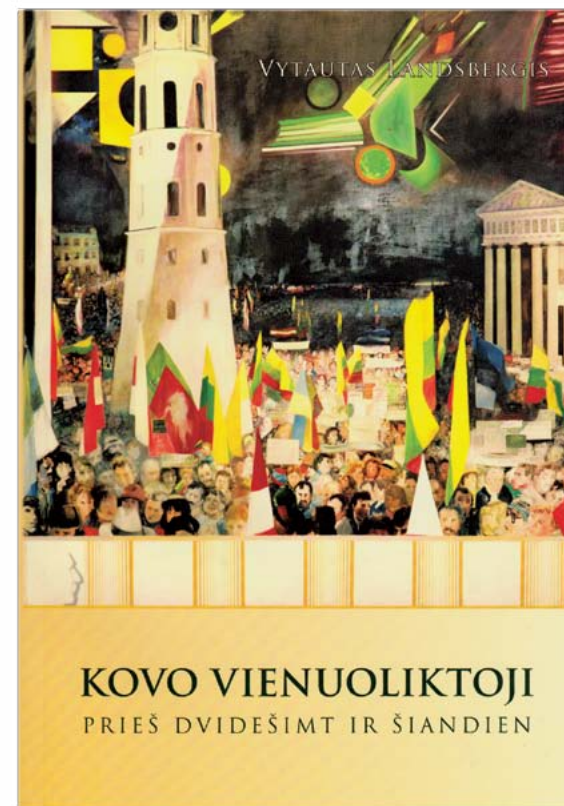
II

Kelias į Kovo 11-ąją, Antrąją Respubliką

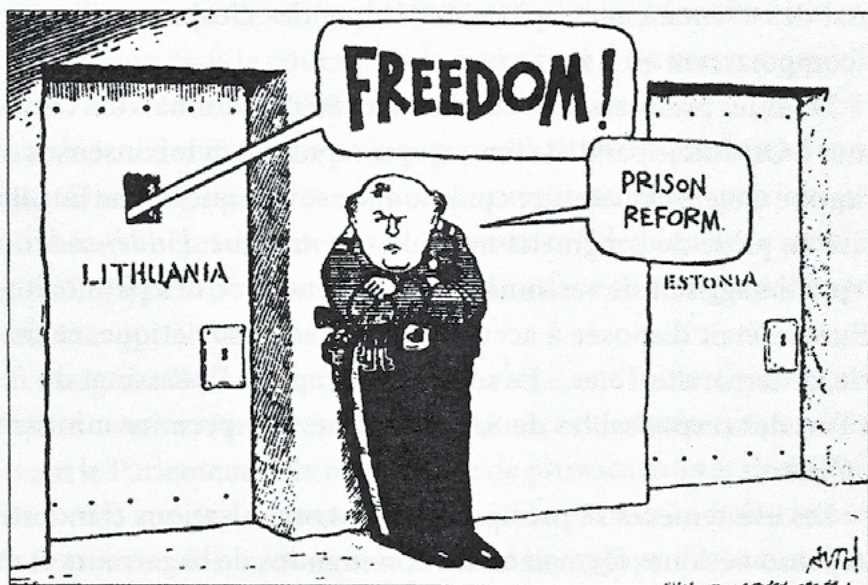
Tęsiame pasikalbėjimus apie Lietuvos istoriją, dabar jau apie naujausią – apie Antrąją Respubliką ir jos atsiradimą, apie Kovo 11-osios aktus. Žinoma, ne apie pačius aktus, o pirmiau apie tai, kaip jie atsirado, kaip galėjo būti priimti. Manau, kad mano knygelę „Kovo vienuoliktoji prieš dvidešimt metų ir šiandien“ jau pasivartėt, gal ir perskaitėt, tad man lyg nereiktų daug pasakoti, ko ten yra, kas atsispindi dokumentuose. Tačiau vieną kitą žodį pasakysiu.

Kovo 11-osios – vadinkim tai virsmu – tarptautinis parengimas atsispindi minėtos knygelės pradžioje. „Sąjūdis kalba valstybės vardu“ dar prieš valstybės atkūrimą. Toliau parodomas vietinis parengimas pačioje Lietuvoje. Tai Sąjūdžio politika, jo ideologija bei šios susiformavimas ir veikla, kuri leido gauti didelio skaičiaus visuomenės piliečių pasitikėjimą, laimėti rinkimus ir tuo pačiu mandatą teisiniam konstituciniam virsmui įvykdyti.

Ten dar visko yra, apie ką galbūt reiktų kalbėti specialiai, tačiau čia tam nebus laiko, o kai kas toje knygelėje ir nėra nušviečiama, – tai santykiai su tuometine Lietuvos administracija arba nesavarankiška administruojančia jėga – vietine struktūra, vadinama komunistų partija. Pagal Sovietų Sąjungos tvarką tai buvo tos pačios SSK partijos padalinys „na pravach oblasti“, tai yra, srities organizacijos teisėmis, bet leidžiant vartoti Lietuvos komunistų partijos pavadinimą. Tarp partijos narių, ypač iš inteligentijos, reišėsi ir sąjūdinis mąstymas, reikalavimas permainų, brendo reformų kryptis link valstybės atkūrimo. Toji organizacija buvo susijusi, priklausoma ir susieta su Maskvos centrine Sovietų Sąjungos valdžia, bet kai kurie ir jos žmonės darėsi nepriklausomi, todėl procesai ten buvo lėti ir prieštaringi. Oficialiai tai buvo vietinė valdžia. Sąjūdis turėjo su ja ir bendradarbiavimo kontaktų, ir konfrontavimo situacijų nuo 1988 m. pabaigos, po konflikto tuometinėje Aukščiausiojoje Taryboje, kai šios vadovybė neleido balsuoti sutartų Sąjūdžio pasiūlymų. Prašoko darbotvarkę, o mes, Sąjūdis, pasijutome apgauti; kilo konfliktinė situacija, ir Sąjūdis pasiskelbė politine opozicija komunistų valdžiai. Šis epizodas yra reikšmingas, jį plačiai aprašo Česlovas Laurinavičius su bendraautoriumi knygoje apie Sąjūdžio istoriją, kurios didesnė pusė iš tikrųjų yra to meto LKP istorija. Iš jo liko legendų ir propagandinių mitų, kuriuos kai kada bandoma gaivinti. Pavarčiau vakar literatūrą ir kai ką užsirašiau, nes tai įdomu. Antai Algirdo Brazausko knyga „Lietuviškos skyrybos“, p. 98. Ten teigiama, kad visą Nepriklausomybės atkūrimo darbą padarė jie, LKP komunistai, o „Kovo 11 dieną susirinkus naujai

Viršelyje – dailininko K. Žoromskio paveikslas padovanotas Aukščiausiajai Tarybai.

Laisvė ar kalėjimo reforma? Sargybinis – M. Gorbačiovas.

išrinktai AT, beliko iškilmės – paskelbti iškilmingą Aktą ir apsikabinti“. Taip ten rašoma, akys neraudo, ir kai kurie yra bandę tokį paveikslėlį stumti į istoriografiją. Vis dėlto deputatai sąjūdininkai, kovo 11 dieną sėdėję AT salėje netoli A. Brazausko, V. Beriozovo ir jų bičiulių, nusistebėję girdėjo ir vėliau pasakojo apie pykčio, ironijos ir grasinančias replikas iš opozicijoje atsidūrusių buvusių vadovų. Didžiajame atminimo dokumente, kuris paprastai eksponuojamas su daugybe parašų po Valstybės atkūrimo aktu, abu LKP vadovai pasirašė labai neskubėdami, paskutiniai, kai lipant į viršų jau neliko vietos, paskutinėje kolonoje net įlipo į spausdintą tekstą. A. Brazauskas kitą dieną davė interviu „New York Times“ korespondentui ir tame interviu jis dėsto nepritarimą Kovo 11-osios veiksmui. Vakar buvęs priimtas blogas sprendimas. Korespondentas jo klausia: kodėl balsavot „už“? – Kitaip negalėjom, – atsako opozicinės jėgos vadovas. Tokia yra tikrovė. Ji kitokia nei kai kurie mitai. Aš pasakoju vien todėl, kad tai vietiniai

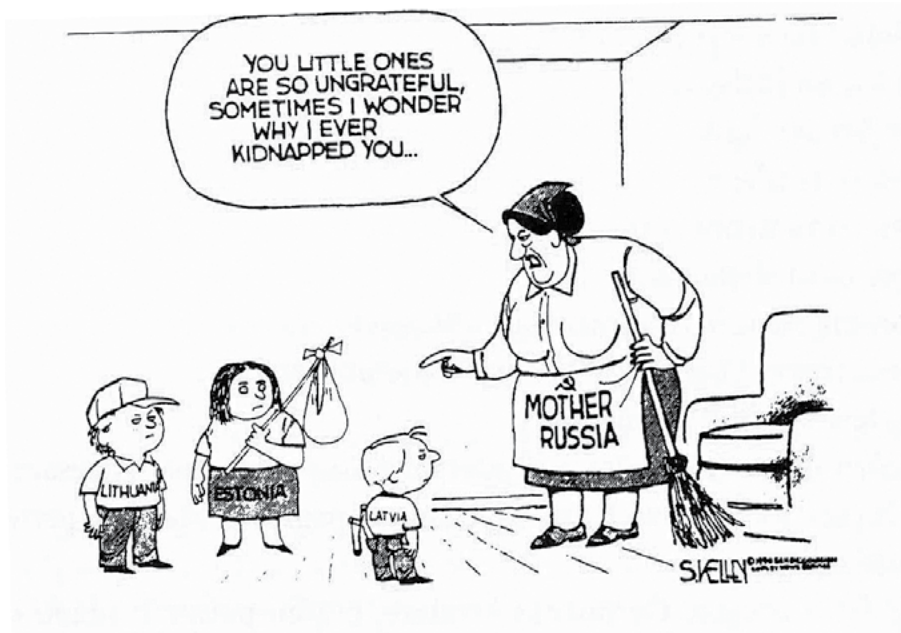

Kaina už Lietuvos laisvę. M. Gorbačiovo „faktūroje“: už grotas, vielas, šunis... V. Landsbergis: „Ar turėsiu jums mokėti rubliais“

parengimo ir ėjimo į Kovo 11-osios virsmą dalykai, kurie yra kur nors aprašyti gana dažnai su ypatingu nuokrypiu.

Politinis teisinis to virsmo parengimas, patys dokumentų projektai sudėti knygelės pabaigoje. Turbūt esu sakęs ir dabar primenu, kad tai buvo labai didelis teisinis darbas, atliktas per nepaprastai trumpą laiką. Per vieną savaitę, dirbant dieną ir naktį, Sąjūdžio sudarytai Valstybės atstatymo komisijai pasitelkus teisininkus, kurie labai padėjo, taip pat ir konsultantus iš užsienio kaip antai Stasį Lozoraitį, kurio pastabos buvo labai svarbios. Taigi parengimas vyko ir šiuo požiūriu.

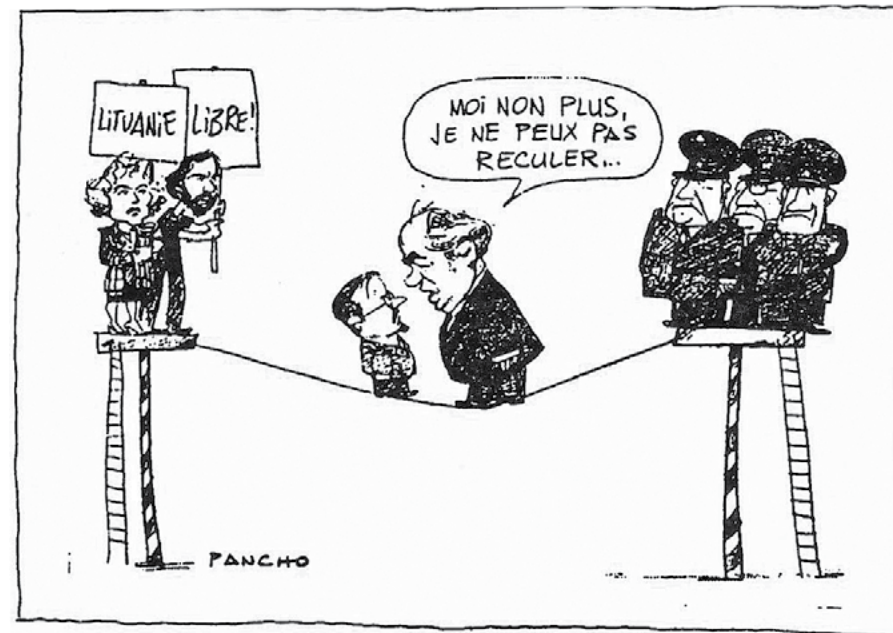
Kas toliau? Kaip reaguoja pasaulis, tai yra, atskiros valstybės, jų vadovai, parlamentai, be abejo, ir Sovietų Sąjungos vadovybė? Tai sudėta knygelėje. Man jau nereikia pasakoti, nes jūs skaitėt, o kas anąkart paskaitoje nedalyvavo ir jos nepasiėmė, gali pasiimti šiandien. Beje, dokumentinės medžiagos yra ir knygoje „Laisvės byla“, 1992 metai.

Motina Rusija: „Jūs nedėkingi mažiukai, kartais stebiuosi, kam jus išvis pavogiau...“

Tikiuosi, ją turite. Dar yra mano knyga „Atgavę viltį“ apie Sąjūdį ligi Aukščiausiosios Tarybos rinkimų. Čia irgi yra dokumentinės medžiagos, taip pat mano straipsniai, pasisakymai, kalbos. Ją palieku jūsų Instituto bibliotekėlei. Taip pat knygą „Lūžis prie Baltijos“, gal ji čia jau yra, bet telieka ir ši. „Lūžyje“ viskas aprašyta memuarine forma kaip politinė autobiografija. O štai mažutėje knygoje „Kovo vėjas“ ano meto jaunimėlis bene prisimins Sausio 13-ąją, kaip gynė Lietuvą. Dabar jie jau barzdoti.

Taigi Kovo 11-oji, Lietuva kažką padarė. O kas toliau? O toliau yra tai, kad pasaulyje atsiranda **Lietuvos problema**. Lietuvos, kurios praktiškai nebuvo. Kažkada Sovietų Sąjunga užėmė ir inkorporavo tris Baltijos valstybes. Formaliai nepripažįstama, bet *de facto* taip yra, pasaulis apsirato, ir problemų tartum nebūtų. Nors išsilaisvinimo sąjūdžiai jau signalizuoja apie save, ir „Baltijos kelias“ negalėjo likti nepastebėtas. Tačiau galima tai stebėti kaip tam tikrą vyksmą ir nieko nedaryti. Padėtis dar nerei-

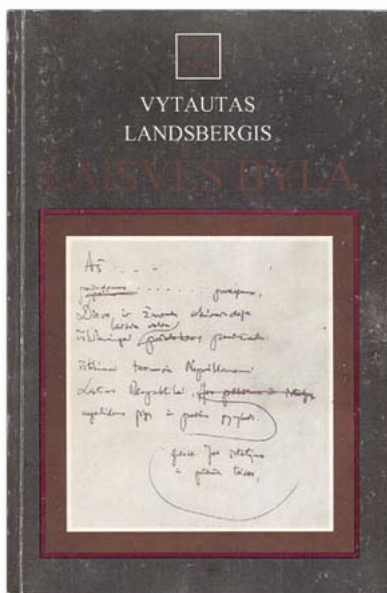
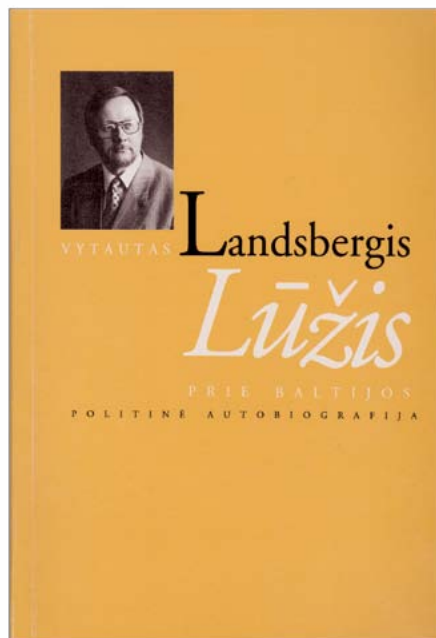
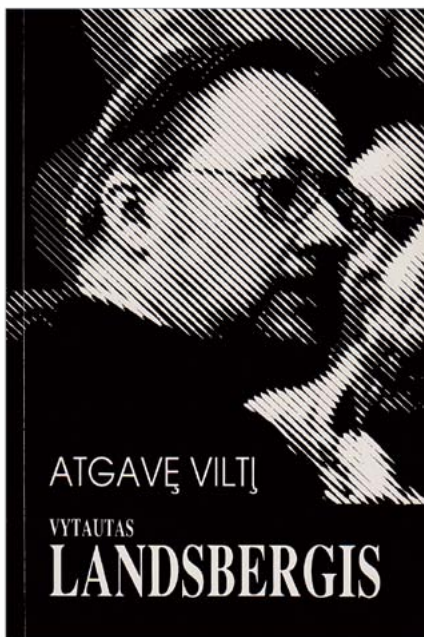
„Aš irgi neturiu kur trauktis...“

kalauja sprendimų. O štai Lietuva su Kovo 11-ąja sukuria nepatogią situaciją, ir atsiranda Lietuvos problema. Galima sakyti, jos „byla“ arba „case“, kuri spaudoje visai komentuojama. Per laikraščių puslapius ta tema eina ir eina ligi pirmos tarptautinės kulminacijos balandžio mėnesį. Jeigu yra problema, tai ką su ja daryti? Galima ją panaikinti jėga, bet demokratinis pasaulis su tuo nesutinka ir perspėja. Jūs matot šioje knygelėje, kad visi dokumentai, ir Jungtinių Valstijų, ir Prancūzijos, ir kiti teigia: **tik derybos**, jokie smurto, nes tam, ką Lietuva padarė, ji turi teisę, o tikrovė sudėtinga, todėl reikalingos derybos. Aišku, Sovietų Sąjungos „centre“ būtų labai norinčių panaikinti problemą, tik mat esą tokių trukdžių, kaip santykiai su Vakarais. Pirmiausia, Sovietų Sąjungos bankrotas, dėl kurio ir reikia tų santykių ir paramos iš Vakarų. Dėl to ji jėgos kol kas nenaudoja. Kitas sprendimas – pripažinti, kad yra tokia problema ir nauja padėtis. Tą faktiškai iškart pasako Vakarų valstybės, kad Sovietų Sąjunga turi pradėti derybas su Lietuvos valdžia.

Nepriklausomybės gynėjai, 1991 m. sausis. Fotografas Romualdas Požerskis.

Jau yra **pačios Lietuvos valdžia**, žmonių teisėtai išrinkta. Čia skamba pripažinimas, ko M. Gorbačiovas ir jo komanda gana ilgai nepriima: jokių derybų negali būti, tai maištas, ekstremizmas, ir jis turi būti sutvarkytas! Kaip sutvarkytas? – gal nebūtinai jėga. M. Gorbačiovas ne kartą sakė: aš turiu priemonių ir be kariuomenės. Tos priemonės bus panaudotos, ir problemos neliks. Atseit padarys, kad problemos nebūtų nei jam, nei jo šaliai, nei pasauliui. Trečias kelias būtų tas, kurio siekėme: jeigu jums kilo problema, tai spręskim. Vakarai iškart ir labai aiškiai siūlo spręsti derybomis, nes reikia sureguliuoti santykius. M. Gorbačiovas ir jo komanda mano, kad reikia palaužti tą Lietuvos AT, kuri dabar po rinkimų kalba teisėtos valstybės vardu, o jiems tai išsišokėliai, ekstremistai, valstybės ardytojai, tad juos palaužti – irgi sprendimas. Kokiomis priemonėmis juos reiktų palaužti? – psichologinio karo, grasinamais pareiškimais, jėgos demonstravimais. Jūs nematėt, bet vyresnieji prisimena, kaip pro pat parlamentą važinėjo šarvuočiai su atidengtais kulkosvaidžiais, kaip buvo grobiami jaunuoliai į Sovietų Sąjungos kariuomenę tiesiog rodant: mes jėga, mes darysim kaip mūsų įstatymai numato, tai tik jūs paskelbėt, jog niekas neprivalo eiti į svetimą kariuomenę. Ir kad kariniai komisariatai, kurie rinkdavo vadinamuosius šauktinius, buvo iš karto uždaryti, – mums SSRS šauktinių Lietuvoje negali būti, o pagal juos viskas ir toliau daroma jėga. Tai neįveikiamos jėgės – *force majeure* demonstravimas. Kas jūs čia tokie? Tegul žmonės mato, kad jūs tik išsidirbinėjat, o apginti savo piliečių negalit! Dar buvo okupantų planas atidaryti kalėjimus ir paleisti 8000 kriminalinių kalinių, vėlgi parodant, kad šita valdžia be sovietinės kalėjimų apsaugos negali susitvarkyti. Buvo mėginama palaužti ir blokadomis. Esame šiek tiek girdėję ir prisimename ekonominę, pirmiausia energetinę, bet taip pat ir kitų žaliavų – dujų, naftos ir metalo pramonei reikalingų žaliavų, taip pat akmens anglies – blokadą. Sovietai tai vadino sankcijomis, Vakarai – embargo, o mes vadinome blokada, ir tas žodis politinėje kovoje nugalėjo. Valstybė, kuri mano, kad ir Lietuvoje būtent ji yra valstybė, blokuoja savo kūno dalį, kad ši atmirtų, gangrenuotų. Tokia nesuvokiama laikysena. Bet aišku, kam tai buvo daroma. Kita blokada – diplomatinė. Sovietų priimta labai griežta laikysena, kad mūsų veiksmai esą neteisėti, jie griaua Sovietų Sąjungą ir galbūt jos pažadėtą pasaulio tvarką, susitarimus su Vakarais. Tad mes kenkiam ne tik Sovietų Sąjungai, bet ir būsimai naujai pasaulio tvarkai, ir niekas neturi mūsų paremti. Jau iš pat pradžių Amerikos prezidentas G. Bushas buvo paleidęs tokią nuomonę, kad nors Maskva Lietuvos atžvilgiu

Dokumentai ir atsiminimai: „Atgavę viltį“, „Lūžis prie Baltijos“, „Laisvės byla“.

elgiasi blogai ir bjauriai, bet kol kas numatoma jos nebausti. Taip sakant, susilaikyti nuo sankcijų. Gal prasidės derybos, apie kurias Vakarai visą laiką kalba...

Europos Bendrija, dvylika valstybių, kreipėsi į Sovietų Sąjungos vadovybę atšaukti blokadą, bet tik tiek, kad kreipėsi: neteisingai elgiatės, tai sustabdykit ir atšaukit. Bet nė žodžio apie tai, ką mes, Dvylika, darysim, jei jūs neatšauskit. Tai tokia moralinė parama, apie kurią ir žurnalistai atrasdavo tam tikrų žodžių. Buvo išsprūdęs man pasakymas, kad tai – „antras Miunchenas“. Jeigu agresoriui leidžiama viskas daryti, kaip tada Hitleriui su Čekoslovakija, jis daro ką nori; o Vakarų valstybės [su mumis] sutinka, bet tai nieko neduoda; galų gale vis tiek bus karas.

Taip ateina šis tas nauja po savaitės blokados, kuri Lietuvą vėl padarė problema ant Europos ir transatlantinio politinio stalo, mat svarstoma ir Amerikos Kongrese, ir Senate reikalaujama, kad prezidentas imtųsi priemonių, bet jie negali prezidentui liepti; štai būtent situacija, kuri atsiranda lygiai po savaitės, po H. Kohlio ir F. Mitterrando balandžio 26 d. laiško Vytautui Landsbergiui. Laiškas lyg ir dviejų Europos vadovų, bet patys amerikiečiai komentuoja, kad jį minkštai paskatino G. Bushas: jūs ten darykit, o mes čia irgi norėtume, kad kas nors pajudėtų į mažesnės konfrontacijos pusę. Ir kad neįvyktų baisių, kruvinių dalykų, į kuriuos jie nebegalėsi nereaguoti. Net ir po Sausio 13-osios dar turėjo galvosūkių, kai jau negalima buvo nereaguoti, o vis dėlto – kaip nesugadinti santykių reaguojant. Taigi čia gerokai iš anksto reiškėsi toks rūpestis, todėl ir tas laiškas dėl Nepriklausomybės akto ir derybų pradžios.

Du dideli vadovai man aiškino kai kuriuos aiškius dalykus, kad Lietuva, be abejo, turėjo teisę padaryti tokį sprendimą. Tai jos reikalas, paremtas visuotinai pripažįstama tautų apsisprendimo teise. Juo labiau, kad tai padarė teisėtai išrinktas parlamentas. Tačiau laiške svarbu ne vien kas rašoma, bet ir kas nerašoma. Sovietų Sąjunga ir jos tam tikri propagandistai ar ne visai pagavę esmę politiniai rašytojai Vakaruose kai kada vartojo žodį apie Lietuvos sprendimą kaip „vienašališką“. Lietuva būtų turėjusi susitarti su imperija, o nesusitarusi „vienašališkai“ paskelbė nepriklausomybę, ko paprastai nedaroma. Čia mat naujas dalykas, griauantis taisykles. Nei Suvienytųjų Nacijų komitetai nepaėmė baltų į savo darbotvarkę, nei Europos Saugumo ir bendradarbiavimo Konferencijos ar kita struktūra nebuvo sukurta, kuri svarstyty Baltijos valstybių ir Sovietų Sąjungos problemą – kaip ją spręsti, kaip joms leisti kada nors atkurti kokią nepriklausomybę. Tai būtų buvę beviltiška, ir mes tai puikiai žinojome.

Mes nuėjome tariamuju „radikaliu“ keliu, ir M. Gorbačiovas ne visai be pagrindo mus vadino ekstremistais. Net jo spaudos atstovas vertino H. Kohlio ir F. Mitterrando laišką: štai **protas prieš ekstremizmą**. Tas „protas“ buvo tik patarimas padaryti kokius nors sprendimus savo Nepriklausomybės aktui, panašius į sustabdymą. Jie rašo, kad tai nėra kiek nesumažintų Aktų vertės, nes tai suverenūs dalykai. Jūs patys esat šeimininkai, ir visokie vietiniai patarėjai dar aiškino, kad Lietuva yra to Akto šeimininkė, taigi galinti su juo daryti ką nori. Jis vis tiek neišnyksta, jei tik ji pati jo nenaikina. Kad mes jo nenaikinsim, buvo atsakyta iš karto su tokia logika, kad mes net neturime mandato to daryti. Be to, tai būtų politinė katastrofa, nes pripažindami Sovietų Sąjungos valdžią teisėta Lietuvoje, mes kaip ir savo noru įstotume į Sovietų Sąjungą. Žinia, tas „savo noru“ būna panašus kaip Klaipėdos atidavimas ar Austrijos prisijungimas prie Hitlerio Vokietijos, kai tau įremia į smilkinį revolverį, ir tu tada „savo noru“ padarai sprendimą. Dabar pasaulis tokių „savo noru“ nepripažįsta, bet tada lyg ir būdavo. Mes sakėme, kad negalim to padaryti ir nedarysim, ir vyko ginčai, kaip ir kas turi būti interpretuojama, ir kilo visokių neaiškumų, ką laiškas reiškia. Ar mums siūlo aktą atšaukti, ar suspenduoti? M. Gorbačiovas reikalauja atšaukti apskritai, „grįžti į kovo 10-ąją“, ir tada pradėsime derybas. Atseit, jau laimėjimas, nes kitaip su mumis nebūtų buvę jokių derybų. O savo iššūkiu mes atseit, kažkam užlaužėm rankas, ir jie dabar sutinka pradėti derybas, tik jei mes pašalintume jiems labai nemalonų Nepriklausomybės aktą. Buvo dar kitokių aiškinimų: lyg ir siūloma peržiūrėti ar išvis grįžti, kaip sakiau, į kovo 10-ąją. Ką suspenduoti ir ką stabdyti, kokį veikiantį įstatyminį dokumentą? Ar Nepriklausomybės aktą, ar aktus daugiskaitoje, antai H. Kohlio ir F. Mitterrando laiške pasakyta apie „jūsų priimtus sprendimus“, kurie galėtų būti pristabdyti, kad M. Gorbačiovas galėtų pradėti derybas. Labai daug kas Vakaruose ir pačioje Maskvoje interpretavo: štai, jie gauna į nosį; Europa, Vakarai jų nepalaiko, liepė jiems susitvarkyti ir atšaukti savo Nepriklausomybę. Bet ten nebuvo taip pasakyta. Kai mes pradėjome rodyti, jog suprantam kitaip (mano atsakymas F. Mitterrandui ir H. Kohliui), tai ir pačioje Lietuvoje, turbūt „Lietuvos rytas“ ir kita spauda, ėmė mus kvailinti: anie mums aiškiai pasakė, o mes apsimetam, jog nesuprantam. Bet iš Prancūzijos tuoj atėjo paaiškinimas, kad būtent mes supratom teisingai ir kad tai nėra reikalavimas atšaukti Nepriklausomybės aktą.

Taip vėlėsi įvairūs aiškinimai. Žinoma, Bill Keller iš „New York Times“, garsus žurnalistas ir apžvalgininkas, komentavo, ko jie reikalauja: „to suspend the enforcement of the

Declaration of Independence“ – sustabdyti Nepriklausomybės akto įgyvendinimą. Ką tai reiškia? Ar paskelbti, kad visi po to priimti įstatymai nebeveikia, ar kad mes sustabdom ir nuo šiol nepriiminėsime naujų įstatymų. Galų gale pradėjome šiek tiek naudoti tokią formulę: pats Aktas nejudinamas, ir mes negalim atšaukti priimtų įstatymų, nes valstybė jau gyvena pagal juos; bet jeigu Sovietų Sąjungai labai skaudu ir rūpi, galime **tartis**, kokių naujų įstatymų kol kas nepriiminėsime. Bet tam jau būtent reikia tartis. O M. Gorbačiovas niekaip nenori dėl nieko tartis. Tokie buvo mūsų žaidimai: galim dėl visko susitarti, bet sėskim ir tarkimės. O jis: ne, nesėsime ir nesitarsim, kol jūs neatšauskit.

Tačiau jo versija pradėjo nebeprigyti ir Vakaruose, nes anie to nereikalavo. Jie tik norėjo, kad vyktų dialogas ir kad būtų išvengta kraštutinumų. Du skirtingi matymai. Vienas – sovietų: „ekstremizmas“ turi būti atmestas; o iš Lietuvos ėjo mano interpretacija. Aš parašiau atsakymą H. Kohliui ir F. Mitterrandui, – ką patarėjai parašė, man visai nepatiko, ir aš parašiau savo, – ir padėkojau už paramą Lietuvos nepriklausomybei. Jų laiške buvo mums naudingų momentų, tai aš juos ir pamačiau bei perskaičiau: būtent parama **Lietuvos teisei daryti sprendimą**. Ten buvo aiškiai pasakyta: Lietuva turi tokią teisę ir negali būti už tai kritikuojama. Tai labai svarbūs vadovų pasakymai. Ji negali būti peikiama, kad padarė, ką turėjo teisę padaryti. Tačiau 50 metų atseit, sukūrė tiek daug visokių ryšių ir tarpusavio priklausomybių, kad nėra taip paprasta. Ir broliukai jau važiuoja į kitą pusę: jums reikia ieškoti susitarimo su Sovietų Sąjunga...

Mes tai priėmėme kaip nereikalavimą atšaukti Nepriklausomybės akto, kaip paramą, kad iš mūsų pusės padaryta teisingai. Be to, mes matome naują stadiją. Atsirado dar du veikėjai prie to paties stalo. Žinoma, mėginome juos ir įvelti, kad jie ir toliau dalyvautų. Mano buvo pareikšta tokia viltis, kad jie imtųsi tarpininkavimo. Jeigu jie tokie geri ir atkreipė dėmesį, tai gal galėtų pradėti tarpininkauti, pranešti kai ką p. Gorbačioviui. Tada nežinojau, kas mums būtų buvę labai naudinga, kad F. Mitterrandas jau buvo paruošęs laišką – atsakymą į mano ir Juozo Urbšio laišką prieš pat nepriklausomybės atkūrimą. F. Mitterrandas jį gavo jau atkūrus Nepriklausomybę. Aš tą laišką pasirašiau kaip Sąjūdžio pirmininkas, o atsakymą gavau jau kaip Lietuvos vadovas ir Sąjūdžio pirmininkas. Tačiau tas atsakymas atėjo tik balandžio 19 d., o buvo rengiamas jau balandžio pradžioje ir turėjo labai svarbių momentų. Štai laiško projektas, balandžio pradžia. „Su ypatingu džiaugsmu perskaičiau Jūsų laišką, kurį Jūs siuntėte 1990 m.

vasario 22 d“. [Taip jis buvo datuotas, bet F. Mitterrandą pasiekė jau po Kovo 11-osios. Ilgai ėjo. Buvo du variantai. Paryžiuje Ugnė Karvelis pasakė, kad prancūzų kalba labai tolima nuo to, ko reiktų, geriau perrašom. Su ja perrašėm. Tai atėmė laiko. O paskui reikėjo antrą kartą gabenti.] „Prancūzija itin karštai sutiko žinią apie pastarojo laikotarpio pasikeitimus, leidusius Lietuvai laisvų ir pliuralistinių rinkimų būdu išreikšti siekį atkurti savo nepriklausomybę.“ Čia irgi yra atsargumo. Sakoma ne tiesiai „atkurti“, o „išreikšti siekį atkurti“. Ir toliau – „Prancūzija nori padėti Lietuvai atgauti savo visišką suverenumą atviro dialogo ir supratimo keliu. Tokį pat siūlymą mano prašymu Prancūzijos valstybės ministras, užsienio reikalų ministras kovo 30 dieną perdavė sovietų valdžios atstovams.“ Tai buvo Maskvoje. Užsienio reikalų ministras Roland Dumas buvo Maskvoje įvairiais reikalais, bet ir Lietuvos reikalu. Ir nuo Prancūzijos prezidento perdavė siūlymą ir tam tikrą spaudimą, kad reikia pradėti derybas. Skaitau toliau: „Jis jiems pranešė, kad Prancūzija yra pasiruošusi, jei šalis dėl to sutinka, priimti derybų delegacijas [įsivaizduojate, Paryžiuje būtų prasidėjusios Lietuvos ir Maskvos derybos!], kurios diskusijų keliu numatytų teisingiausių iškilusių problemų sprendimo būdus.“ Tokia buvo kaip tik mūsų pozicija: pradedam, o tada išsiaiškinsim, kas kur kliūna, ką reikia išspręsti. Tik, žinoma, ne nepriklausomybės atšaukimą. Prancūzijos buvo paruoštas labai stiprus tekstas, bet liko neišsiųstas. Privačiai manau, kad sovietai turėjo savo žmonių visur, taip pat ir Prancūzijos valdžios ešelonuose, ir kai sužinojo – nutarė, kad reikia pakeisti situaciją, ir paskelbė blokadą. Jau anksčiau Vaclavas Havelas buvo pasiūlęs derybas Čekoslovakijoje, kaip minėjau, neutralioje žemėje. Aš tada dėkingai atsakiau, kad Lietuva niekada nepamirš: Jūs buvot pirmas tai pasiūlęs, - pradėti derybas, tuo labiau trečiojoje šalyje, nes tąsyk mes ir SSRS – jau dvi atskiros šalys. Maskva jam neatsakė arba pasiuntė po velnių. Tada nėra abipusio sutikimo. Bet jeigu siūlo Prancūzija, tada kas kita. Viena didžiųjų valstybių siūlo, kad dvi šalys – Lietuva ir sovietai – Paryžiuje pradėtų derybas dėl savo reikalų sureguliuavimo!

Tai padėčiai už akių užbėgo blokada. Laiško projektą aš gavau vėliau iš archyvų. O tikrasis prezidento laiškas buvo trumpesnis: susidomėjęs susipažinau. Prancūzija niekada nepripažino sovietų aneksijos, „Lietuvos teisė į nepriklausomybę yra neginčijama“. Tai svarbus pasakymas. Tačiau vienas dalykas yra teisė, o kitas – tikrovė. O toliau apie tikrovę: „penkiasdešimt istorijos metų supynė sudėtingus ryšius“ ir t.t., ir vien tik derybos gali sureguliuoti. „Tai dialogas, kurį pripažįsta Prancūzija ir kitos

Didžioji draugystė.

Europos valstybės“. Dvylika Europos Bendrijos šalių jau buvo užėmusios tą poziciją. Tiesą sakant, kai kurių dalykų mes nė nežinojome. Vilniuje nebuvo diplomatinių tarnybų, kažkas kažką kažkaip sužinodavo. Bet kad iš karto mums praneštų viešus ir juolab konfidencialius dalykus, tai toli gražu.

Apie kreipimąsi į sovietų vadovybę F. Mitterrandas čia irgi rašo, kad „valstybės ministras kovo 30 dieną perdavė sovietų vadovybei“. Ir viskas. „Priimkite, Pone Prezidente, mano didelę pagarbą“. O kad **Prancūzija siūlo save** kaip vietą, kaip teritoriją, to šiame laiške, blokados situacijoje labai paaštrėjus dalykams, jau nebuvo.

Papildomi dalykai situacijoje, kai pasirodo H. Kohlio ir F. Mitterrando laiškas, yra pluoštas neoficialių informacijų iš Maskvos, kurias perduoda užsienio korespondentai: kalbama, sakoma, manoma. Esą žinoma, kad Maskvą labai supykde aktai dėl pilietybės. Buvo mat priimtas Aukščiausiosios Tarybos aktas dėl pilietybės, ir Lietuva pradėjo išdavinėti pilietybės pažymėjimus. Aš turiu tą labai paprastą lapelį: Lietuvos piliečio

pažymėjimas. Tada mes visi tebeturėjom sovietų pasus, lyg būtume sovietų piliečiai. Mums tai buvo primesta. O štai AT aktu dalykai buvo statomi vėl į savo vietą: Lietuvos piliečiai yra tik Lietuvos piliečiai. Jie gauna pažymėjimus. Tai labai supykde Maskvą. Kitas dalykas – tai principinis netarnavimas sovietų armijoje. Buvo pavasarinis šaukimas. Mes uždarėme karinius komisariatų. Jaunuoliams vis vien buvo siunčiami šaukimai: privalote ateiti, antraip jūs dezertyrai, būsit teisiami. Jaunuoliai boikotavo. Mažai kas ėjo, gal šiek tiek Rytų Lietuvoje, taip pat rusų šeimų jaunimas galbūt ėjo. Tačiau mūsų nuostata buvo, kad niekas neprivalo. Žinoma, mes negalim bausti, jeigu kas savo noru eis į svetimą kariuomenę. Galų gale, mes net negalime jų apginti. Bet kuomet kas laikysis pilietinės pozicijos ir neis, bus visai teisūs, ir mes juos ginsime visomis turimomis priemonėmis, įskaitant tuos dvidešimt šautuvų (?) ar nežinau, ką dar. Ginsime teisinėmis priemonėmis, taip. Sovietai, gaudydami vengiančiuosius karo tarnybos, traktavo juos pagal savo pačių įstatymus kaip dezertyrus ir nusikaltėlius. Bet jie turėjo būti teisiami „pabėgimo“ vietoje, reiškia, Lietuvoje. Ir viskas priklausė nuo teismų. Nuo milicijos, prokuratūros ir teismo, bet buvo aišku, kad mūsų teismai jų nenuteis, nes teismai jau buvo pasirinkę Lietuvos valstybės liniją. Kai kur, tiesa, būdavo dviprasmybių, taip pat ir prokuratūroje. Jie turėdavo atiduoti pagautus į teismą Lietuvoje, bet to nedarė. Kai sovietai užpuolė Naujosios Vilnios ligoninę, sudaužė ir pagrobė ten paslėptus jaunuolius, tai juos būtent išvežė į Tolimuosius Rytus, į Kamčiatką, Magadaną ir ten teisė. Paskui juos reikėjo laisvinti ir atgauti.

Štai tie du dalykai supykde sovietus kaip mūsų įstatyminiai žingsniai. Ir tada buvo galima suprasti, kad jeigu kalba eina apie kažkokių aktų (daugiskaitoje) sustabdymą, o iš to išimamas pats nepriklausomybės aktas, tai atsiranda erdvės derėjimuisi. Bet jie niekad nesileido į derėjimąsi, nes nenorėjo derybų iš principo. Derybos prasidėjo tik rudenį ir tik dėl techniškų dalykų. Kai varčiau spaudą, pamačiau labai įdomų ženklą. Kažkur buvę pasakyta, kad kalba galėtų eiti apie Nepriklausomybės akto sustabdymą dvejimems metams. Sovietai jau vėluodamiesi balandžio mėnesį buvo priėmę vadinamąjį Respublikų atsiskyrimo įstatymą ir paskui spaudė, kodėl mes nesielgiame pagal įstatymą, kodėl laužom įstatymą. Mes sakėm: užmirškite, mes tai padarėm daug anksčiau už jūsų įstatymą. Jis negali veikti atgal, o jūsų argumentai nieko verti. Ne, daryk pagal įstatymą, pagal sovietų konstituciją. O mes: kokia čia sovietų konstitucija, jeigu mes – kita valstybė. Jūs norit primesti svetimos valstybės konstituciją,

o tai – konstitucinė aneksija. Pagal tą jų įstatymą būtų penkerių metų referendumas, po penkerių metų išmėginimų dar vienas referendumas. Visos sąjunginės respublikos turėtų sutikti dėl mūsų atsiskyrimo. Žodžiu, visiškai beviltiškas dalykas. Bet jie darė propagandą Vakaruose, esą, pasiūlytas normalus konstitucinis, įstatyminis kelias, o tie bjaurybės lietuviai elgiasi kaip ekstremistai ir ne pagal įstatymus. Aš sakydavau: mes turime savo konstituciją ir būtent pagal konstituciją elgiamės. Bet kas iš to, kad tu ginčijiesi...

Tačiau kai premjerė K. Prunskienė lankėsi Vašingtone, iš jos vizito liko Talboto ir Bešlosio knygoje toks pastebėjimas: ji pasirodžiusi lanksti ir net pasiūlė sustabdyti Lietuvos nepriklausomybę dvejimems metams. Kai tai skaitai, galvoji, kieno čia kūryba, apie kurią kita Lietuvos vadovybė nieko nežino? Dabar matau, kad tai buvo Maskvos kūryba. Premjerė bendraudavo su M. Gorbačiovo aplinka, su pačiu M. Gorbačiovu, gal ir į Vakarus vykdama ten konsultavosi, sunku pasakyti.

Bet štai vis buvo įmetama kažkokių papildomų variantų, kaip antai matyti ir iš politinių karikatūrų. Jų autoriai buvo įžvalgiausi politologai ir tiesiai statė taškus. Štai matote kalėjimą, kalėjimo sargybinis su ženklų ant kaktos, o kas skamba iš vienos kameros ir ką laiko sargybinis? Iš ten reikalauja laisvės, o jis siūlo „kalėjimo reformą“. Žinia, Vakarams labai patinka, kad bus kažkokia reforma. Tik nesugriaukit „reformos“ savo laisvės reikalavimais. Kitoje karikatūroje – situacija, tebesitęsianti ligi šiol. Trys nepaklusnūs vaikigaliai, o motina Rusija sako: „kokie nedėkingi, kartais nė nesu-prantu, kam aš jus pagrobiau“. Taigi Vakarų spaudoje buvo aiškiai matoma sovietų pyktis ir absurdiškas nepasitenkinimas. Kita karikatūra: „Mister Bush, kalba Vytautas Landsbergis. Atspėk, kas atsitiko?“ Tas labai patiko ir Amerikos lietuviams, ir kitur. Kas atsitiko? – Nafta Vilniuje! Tai keičia padėtį, požiūrį, visi principai kitaip skamba. Dar labai geras prancūzų karikatūristas. Ant lyno susitinka dviese ir sako šį tą vienas kitam. Antai didysis tartum atsako: „aš irgi neturiu kur trauktis“. Ir tu neturi kur trauktis, tad mes abu galim tik kristi. Man čia labai patinka fonas. Jūs matote, kas yra už vieno ir už kito. Toks gražus jaunimas kaip jūs, šaukiantis „Laisva Lietuva!“, o ten – uniformuoti neandertaliečiai. Kita karikatūra: sąskaita už nepriklausomybę. Kiek turėsite mokėti už grotas, spygliuotas vielas, šunis... O kalinys vien klausia, ar reikės rubliais mokėti, kad išleistumėt?

Iš tikrųjų sovietai darė spaudimą, ir net A. Brazauskas dar 1988-1989 metais, susi-

tikdamas su Sąjūdžio vadovais, sakydavo: jūs nežinot, jie paruošė kalnus skaičiavimų, kiek Lietuva turės mokėti, kiek turės gražinti už Sovietų Sąjungos investavimus, jei čia mes gausime kokią nors nepriklausomybę. Neišsimokėsime tūkstantį metų! Tai jam atrodė realus dalykas; be to, anie iš tikrųjų ruošė ir aiškino Vakarams, kad jeigu Lietuva išeis, tai griaus visa Sąjunga, pasidarys 15 branduolinių valstybių. Dabar štai jūs kalbatės su viena, o tada turėsit 15-ka! Taigi platino Vakarų publikai visokių siaubų, kodėl negalima palaikyti Lietuvos. Pavyzdžiui, Norvegijoje: jeigu jūs, norvegai, palaikot Lietuvos nepriklausomybę, tai iš ten plūstelės milijonas rusų pabėgėlių, nes tie nacionalistai pradės smaugti rusus, ir šie bėgs į Vakarų. Ar jūs norit milijono rusų?! Naivuoliams tai galėjo daryti įspūdį. Tokios buvo KGB instrukcijos kaip varyti propagandą.

Dar viena karikatūra su tanku: realiai tai šitaip ir važinėjo po Vilnių ir Vingio parke iš oro virš galvų barstė lapelius. Jėgos demonstracija, kurios uždavinys – palaužti, pastatyti į vietą, atvesti į protą. Net Vakarų spaudoje buvo tokia „backing line“ – linija pastatyti Lietuvą atgal, nes ji mat nukrypo nuo linijos.

Kol pasigirs klausimų, turiu čia komentavimui šiek tiek Nepriklausomybės dokumentų.

Blokada jau vyksta, H. Kohlio ir F. Mitterrando balandžio 26 d. laiškas. 27 dieną jis darosi viešas. V. Landsbergis kažką pasako apie jį spaudai, nors S. Lozoraitis pradeda bartis, kad reikia kuo greičiau atsakyti oficialiai. O aš pasakiau, kad tai labai rimtas dokumentas, ir mes jį labai rimtai studijuosim. Mus džiugina tam tikri jo momentai, tačiau reikia dar labai gerai išsiaiškinti. Po dviejų dienų, balandžio 28 d. Vokietijos spauda rašo straipsnį „Signalas į dvi puses“: „nors adresuota tik vienam, bet tuo pačiu metu čia ir signalas M. Gorbačiovui, kad jam nėra ko švęsti pergalę“. „Dar negalvok apie pergalės paradą“. Nors tai toks vadovų laiškas, kur jie pripažįsta mūsų pusę – Lietuvos moralinę teisę, bet taip pat akcentuoja tikrovę, ką jau sakiau, apie daugybę ryšių ir t.t. Tuo pačiu laikraštis („Süddeutsche Zeitung“) interpretuoja: „esame suinteresuoti perestroikos tąsa ir žinome, kad politikoje tai svarbiau negu moralė“. Reiškia, moralė jūsų pusėje, bet kiti dalykai – ne jūsų pusėje. Įvairūs komentatoriai vėl gražiai iššifruoja: „M. Gorbačiovui atrodo, kad jis gavo paramos bei kompromisą įšaldyti Nepriklausomybės deklaraciją, bet jis pradeda vėl didinti reikalavimus. O kadangi Estija ir Latvija tvirtai palaiko Lietuvą, tai Maskvos kietumas yra perspėjimas ir joms“. Pagal tos pačios dienos laikraštį „Die Welt“, „N. Ryžkovas, Sovietų Sąjungos ministras pirmininkas, televizijoje pasakė: jokio pripažinimo, nieko, jokio kompromiso! N. Ryžkovas palaiko

M. Gorbačiovo reikalavimą, kad atsakingieji asmenys Vilniuje turi Nepriklausomybės sprendimą peržiūrėti“. Tai yra, atšaukti.

H. Kohlis ir F. Mitterrandas sako, kad akto vertė nepažeidžiama, nes grįsta tautos apsisprendimu, taigi rinkimai prilyginti apsisprendimui ir referendumui. Mes irgi taip sakydavome. – „Kodėl jūs nerengiate referendumo?“ – „Taigi rinkimai buvo visiškai aiškūs, programa yra nepriklausomybė, žmonės jau balsavo“. Paskui, sausio mėnesį, padarėm tai vis dėlto dar kartą.

Austrų laikraštis „Die Presse“: „Lietuva negauna trokštamos paramos nepriklausomybei. Trys galingiausi Vakarų pasaulio vyrai nepaliko jokios abejonės, kad Lietuva savo užsienio politikos siekiuose negauna tokios paramos, kokios nori Vilniuje prezidentas Landsbergis. Bushas jau pasakė, kad jokių sankcijų [nebus]. Po kelių dienų Mitterrandas ir Kohlis pasiuntė laišką Lietuvos prezidentui ir pareikalavo nepriklausomybę nuimti ir ramiai derėtis su Kremliumi.“ Tai visiškai nerealu. Ką tu ten derėsi, jeigu jau viską „nuėmei“. Niekas su tavim nė nebesiderės. Toliau dar citata: „vakariečių atsargaus reagavimo motyvas Vilniaus ir Maskvos konflikte yra aiškus, jis skamba „nearlyd mano planų“. Kitais žodžiais, numatytas Rytų – Vakarų susipratimas eina toliau, ir niekas negali jo stabdyti. Ir jokia Lietuva neturinti čia būti kliūtis. Tačiau tas pats laikraštis įdomiai baigia, kad paradoksaliai dėl tokio kaip ir netiesioginio pasakymo „konflikto pavojus nesumažėja, tik didėja. Tai nėra pasaulio karo ar pasaulio taikos alternatyva. Priešingai, pasaulis arba pasaulio situacija darosi potencialiai konfliktiškesnė. Nors konfliktas apribotas, bet ne mažiau pavojingas.“

Prancūzų dešinysis laikraštis „Quotidien de Paris“ rašo gana žiauriai savo prezidento adresu: „Pagalba naujajam carizmui. Vardan kokių principų Lietuva kviečiama padėti savo nepriklausomybę ant ledo, kai tuo pat metu pripažįstama, kad ji buvo neteisėtai atimta? Ar namibijiečiai turi didesnę teisę į nepriklausomybę negu Lietuva?“ Kaip tik ar tik ne tą pačią 1990 m. kovo 11-ą Namibija Afrikoje paskelbė nepriklausomybę. Tada visi plojo ir šventė. „Jie [Kohlis ir Mitterrandas] galėtų suvokti, kad tai galėtų jiems padėti dekolonizuoti imperiją, demokratizuoti [sovietų] institucijas ir privatizuoti pramonę. Bet kam jie dabar padeda, ragindami lietuvius kapituluoti? Gorbačiovui, o galbūt sistemos saugotojams, neostalinistams, neoimperialistams? Atsakymas aiškus – padedama tiems, kurie bet kuria kaina kabinasi į naująjį stalinistinį carizmą“.

„Mr. Bush, čia Vytautas Landsbergis. Atspėkit, kas atsitiko.“

„Le Figaro“ tą pačią dieną: „Helmutas Kohlis tikrai turėjo tiesioginį interesą. Jam reikia Kremliaus palankumo švelniam DDR įjungimui į Vokietijos Federacinę Respubliką.“ Taigi aukščiausiems vokiečių tautos interesams turi būti paaukoti kiti dalykai. „Bet Mitterrandas atrodo tarsi tempiamas kanclerio buksyru. Jeigu Respublikos prezidentas tikėtų, kad Rytų – Vakarų atlydys atsidurtų pavojuje dėl pernelyg greito sovietų imperijos dekolonizavimo, tada jam reiktų turėti diskrečių priemonių, kaip padėti Lietuvos prezidentui Landsbergiui. Diplomacija neturi kitų užduočių kaip visai tyliai pasakyti, kas garsiai galbūt kitąsyk būtų netinkama.“

Štai, būsimeji diplomatai, girdėkite. Ir britų „Times“, kuris iš esmės kritiškas to dviejų vadovų laiško atžvilgiu: „Laiškas tai atviriausia kanclerio idėja“. (Laikraštis mato taip pat, kaip ir prancūzai). „Jo veiksmas yra diplomatinis atitikmuo, kaip palikti prezidentą Landsbergį vieną su revolveriu ant rašomojo stalo. Didvalstybės politikos logika diktuoja, kad dabar Vakarų Europos absoliutus prioritetas yra Vokietijos suvienijimas, todėl Lietuva – tik nepatogi šalutinė scena. Kancleris, kuris nori ateinančiais metais valdyti suvienytą Vokietiją, darys viską kas jo galioje, kad pasiektų susitarimo su Sovietų Sąjunga.“

Tokia tad tarptautinės politikos realybė, kur mes išties elgėmės kaip kokie nerealistai. Bet vis dėlto kažkas pasidarė.

Iš to fono, kuris paaiškina situaciją, ir tada išsyk matėsi, kad Lietuva ir padėtis joje pasidarė tarptautinė problema. Ir kas nors turi ką nors daryti. Buvo visokių pasiūlymų, sugestijų, man skambino iš Vašingtono G. Busho vardu senatorius R. Lugaras. Jis ligi šiol prisimena aną mūsų pokalbį: kodėl jūs neinate į kompromisus? Aš sakiau: jums neteisingai kalba. Mes kiekvieną dieną siūlom daugybę kompromisų, išskyrus vieną apgavystę. Kapituliacija – tai ne kompromisas. Jie reikalauja kapituliacijos ir tai vadina „kompromisu“. Paskui sako: anie visai nesukalbami. O mes dėl visko galim susikalbėti.

Taip tęsėsi politinė diplomatinė kova, bet naujoje studijoje. Tų studijų dar buvo ir kitų. Buvo iš Rytų inspiruotas labai keistas Vyriausybės moratoriumo projektas, kurio ši nepateikė prieš tai svarstyti Aukščiausiajai Tarybai, o viešino, tarsi Lietuva jau skelbia moratoriumą. Tik mažas komentariukas, kad tai pasiūlymas Aukščiausiajai Tarybai. Tačiau per tarptautinę spaudą nuėjo, neva Lietuva paskelbė moratoriumą Nepriklausomybės aktui. Vėliau buvo dar visokių sudėtingų dalykų, kai M. Gorbačiovas priėmė V. Landsbergį ir tris kartus vyko su juo debatai. Jis sakė negalįs nieko daryti, nes

M. Gorbačiovas gavęs Nobelio taikos premiją: „Aš pripažįstu tik taikų pasidavimą“.

yra aukščiausiojo suvažiavimo įpareigotas, o mes turį padaryti kokį nors judesį, kad jis galėtų atšaukti blokadą. Mes tada priėmėme iš 20-ties variantų išrinktą suktą tekstą, kad Lietuva, kai prasidės tarpvalstybinės derybos su Sovietų Sąjunga, įsipareigoja 100 dienų moratoriumą naujiems teisiniams aktams. Ne tiems, kas priimta, bet naujiems. Mes parašėm kaip jam reikia ir panaudojom filologinę gudrybę, o politinė klaida turbūt buvo, kad jie galėjo tai savaip naudoti. Aukščiausioji Taryba skelbia moratoriumą nuo tos dienos, kai prasidės derybos, tai yra, ateityje... Tačiau žodis „skelbia“ buvo esamasis laikas, ir tai visur transliavo. Mes vėliau turėjome kai ką papildomai pasakyti. Prasidėjo derybos. Priimta AT įpareigojimais Derybų delegacijai, kad derybos bus laikomos prasidėjusiomis, kai bus pasirašytas jų pradžios protokolas. O tame pradžios protokole jau turi būti tie ir tie dalykai, kad Sovietų Sąjunga neturėtų kur dėtis, jeigu pasirašys. Jie tada pyko, kad mes juos apstatinėjam, kad turėtume atvažiuoti be sąlygų, antraip tai ne derybos. Aš sakiau: vadinkite tai pokalbiais, bet mes jau paskelbėme pasauliui, jog prasidėjo derybos. O jeigu jums netinka apibūdinimas, tada be jokio moratoriumo. Taip tęsėsi dalykai, kol jie galų gale nutarė baigti ir parengė Sausio 13-osios karinį smūgį. Čia buvo vėl nauja stadija, naujas ir iš tikrųjų lemiamas etapas, kur mus turėjo tikrai palaužti dabar jau karine jėga. O kai nepavyko, tai sulūžo jų pačių visas didelis aparatas.

Vašingtonas, Baltieji rūmai, 1991.05.08. Prezidentas G. Bušas sveikina Baltijos šalių vadovus.
Iki oficialaus pripažinimo dar keturi mėnesiai. Elta, fotografas Kęstutis Jankauskas.

III

Nepriklausomybės kovų pavidalai.

1991-2011 dvidešimtmetis

Dvidešimties metų raida. Apie Kovo 11-ąją kalbėjome anąsyk išsamiai – štai jau yra atsiradusi Kovo 11-osios Lietuva arba Antroji Respublika. Tą raidą galima sudėstyti į tam tikrus etapus pagal valstybės siekius, jos vadovujančiųjų struktūrų ir vadovų suformuotą politiką. Valdžios keitėsi ir keitėsi tarp oponuojančių jėgų: Sąjūdžio ir iš jo kilusios Tėvynės sąjungos, o paskui ir krikščionių demokratų, kaip dabar, iš vienos pusės (dešinioji valdančioji jėga); iš kitos pusės – buvusiųjų komunistų ir socialdemokratų, kurie paskui susiliejo į viena ir pasiėmė socialdemokratų vardą. Nepaisant svyravimų ir valdžios pasikeitimų valstybės pagrindinės kryptys išliko, kaip jas suspėjo suformuoti Sąjūdžio politikai. Nes po Kovo 11-osios dvejus ir pusę metų Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo dauguma funkcionavo kaip Sąjūdžio ideologijos ir programos įgyvendintojai. Pagal svarbius įvykius galime dabar ir čia išskirti etapus, kurių vieni bus trumpi, o kiti – proporcingai ilgi.

Pirmasis etapas būtų 1990-ųjų kovo 11-oji, kai prasidėdė nauja epocha, ligi 1991 m. rugsėjo 17 d. Pastaroji data Lietuvoje nėra pakankamai išryškinta bei valstybiškai vertinama ir švenčiama. O tai yra Lietuvos priėmimas į Jungtines Tautas. Užbaigti visi pretenzijų ar neaiškumų dalykai. Ar Lietuva buvo kažkokiame santykiyje su Sovietų Sąjunga, ar ši gali toliau reikšti pretenzijas? Išsivadavimas, anot sovietų, esąs tik separatizmas, griovimas ir panašiai. Žinoma, laimėjo Sąjūdžio koncepcija, kurią ir pasaulis priėmė, kad tai nėra separatizmas ir didelės valstybės ardymas.

Taigi priėmimas į Jungtines Tautas užbaigė bet kokį dar galimą ginčą, nors atkurtos Lietuvos valstybės pripažinimo laukėme per visus 1991-uosius metus: nuo Islandijos sprendimo vasario mėnesį, paskui ėjo Danijos žingsnis ir naujosios demokratinės Rusijos sutartis su Lietuva, kuria Rusija pripažino Lietuvą pagal Kovo 11-osios aktus. Tai liepos mėnuo dar prieš garsų Maskvos pučą ir Sovietų Sąjungos žlugimą. Bet nelaukdami visiško Sovietų Sąjungos žlugimo, Vakarai jau apsisprendė. Pirmiausia Europos Bendrija, vadinamasis dvyliktukas, susirinko padėčiai dar svyruojant, – neaišku, kas bus su ta Sovietų Sąjunga, bet jie nutarė, kad Baltijos valstybes reikia nedelsiant pripažinti, kad jos vėl nepakibtų ant kokių netikrumų. Čia buvo tikrai svarbus sprendimas, po kurio ėjo ir Lietuvos įstojimas į Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo organizaciją. Po to – Jungtinės Tautos, rugsėjo 17 diena; pirmą kartą Niujorke iš Generalinės Asamblėjos tribūnos skambėjo lietuvių kalba. Ta mano kalba yra išspausdinta knygoje „Laisvės byla“, 1992 m.

Prie Jungtinių Tautų iškyla Lietuvos trispalvė. 1991 m. rugsėjo 17 d.

Šiame laikotarpyje buvo labai svarbių, esminių, epochinių įvykių, kaip Sausio 13-oji. Ne tik moralinės jėgos susirėmimas su smurto jėga, kuriame moralinė jėga atsilaukė. Bet įvyko ir tarptautinis virsmas abejojančių Vakarų valstybių sąmonėje. Jos buvo linkusios Lietuvą gerbti, žodžiu pripažindavo, kad mūsų sprendimas teisėtas ir pagrįstas, bet kaip čia nepakenkus M. Gorbačiovo reformoms ir planams, kad rasis naujas taikingas pasaulis, kur Vakarai susitars su Gorbačiovu, ir visi toliau laimingai tvarkysis. O kas būtų buvę su pavergtosiomis tautomis, nelabai svarbu. Čia Lietuva suvaidino svarbų vaidmenį, kad neužsikirstų demokratijos sugrįžimas į Vidurio Europą: Lenkijos įvykiai, Čekoslovakijos, Vengrijos sugrįžimas į demokratiją, Lenkijos rinkimai 1989 metų viduryje, Čekoslovakijos Aksominė revoliucija tų metų pabaigoje, Berlyno sienos griuvimas irgi metų pabaigoje. Bet tais pačiais metais įvyko ir Baltijos kelias, milijoninė manifestacija už laisvę, ir to nebuvo galima nepastebėti. Spręsta principinis dalykas: kad demokratijos sugrįžimas ir sovietų imperijos pastūmėjimas iš satelitinių vadinamojo Varšuvos pakto šalių lauko į „savo erdvę“ nesustotų ties Molotovo – Ribbentropo linija. Kitaip sakant, kad Lietuva, Latvija ir Estija neliktų toje Sovietų Sąjungoje, kuri dabar mat geresnė, kadangi jau sutinka su Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos nutolimu, bet mus laiko nepaleisdama. Nežinia, ar kas už mus būtų kovoję, jei mes patys nebūtume kovoję.

Taigi procesas nesustojo, ir demokratijos bei išsilaisvinimo banga ėjo į buvusią Sovietų Sąjungą. Čia mes suvaidinome vaidmenį, kurį bandėme istoriškai išryškinti praėjusiais metais Kovo 11-osios dvidešimtmečio proga, o šiemet Sausio 13-osios dvidešimtmečio proga.

Yra dar viena svarbi data – Lietuvos ir Rusijos sutartis, 1991 m. liepos 29 diena. Ji buvo rengiama nuo 1990-ųjų metų vasaros, kai Jūrmaloje trijų Baltijos valstybių vadovai susitiko su naujuoju Rusijos vadovu Borisu Jelcinu. Rusija tebebuvo Sovietų Sąjungos sudėtyje, didžiausia jėga tos „sąjungos“ viduje, bet B. Jelcinas ir jo bendraminčiai visiškai nebuvo linkę taikstyti su kažkokia už juos aukštesne Sovietų Sąjungos valdžia, kuri nurodinėtų, ką reikia daryti. Buvo tik laiko klausimas, ir mes įsijungėm, galima sakyti, pačiu laiku, nors ir Vakaruose buvo nemažai besistebinčių, net mums palankių politikų tarpe, o ir pačioje Lietuvoje ėjo kampanija prieš mūsų suartėjimą su B. Jelcinu. – Ką čia tas Jelcinas, va Gorbačiovas, visi raktai ir sprendimai pas Gorbačiovą, jeigu su juo nesusitariat, tai jums nieko neišeis.

Mes dirbome ir su M. Gorbačiovu, ir matėme, kad jo komanda nenori tartis.

Jų veiksmai, kaip antai Sausio 13-oji, parodė, kad toji valdžia nesikeičia. O naujosios Rusijos valdžia buvo kitokia. Tai, ką laikė Landsbergio klaida, kad jis nepataikauja Gorbačiovui, o veda derybas su Jelcinu, pasirodė ne tokia jau didelė klaida. Liepos 29 d. Maskvoje pasirašėm tarpvalstybinių santykių sutartį. Redaguojant ir derantis labai daug dirbo delegacijos vadovas Česlovas Stankevičius, kurį buvau paskyręs, o paskutiniuose etapuose dalyvavau ir aš. Baigiamasis dvišalių derybų jau tiesiog su B. Jelcinu – be liudininkų – etapas. Galų gale sutartis buvo pasirašyta. Jos preambulėje abi Aukštosios Susitariančios šalys pasmerkė sovietų įvykdytą neteisėtą Lietuvos aneksiją. (Maskvoje jie ligi šiol krapšto pakaušius, kaip čia taip negerai tarptautiniame dokumente užfiksuota aneksija. Tas dokumentas iškart buvo užregistruotas Jungtinėse Tautose ir padėtas ten į registruotą archyvą.) Pirmuosiuose sutarties straipsniuose abi šalys pripažįsta viena kitą: mus pagal Lietuvos Kovo 11-osios aktus, o mes pripažįstame Rusiją pagal jos birželio 12 d. suvereniteto paskelbimo aktą. Čia ilgai po to buvo Rusijos valstybinė šventė, kol V. Putinas ją pamažino ir permetė į išsivadavimo iš lenkų ir lietuvių 17 šimtmečio datą. Tuomet vyko sukilimai prieš Abiejų Tautų Respublikos įgulą Maskvoje ir prieš bandymus įtvirtinti savo carą Vladislavą Vazą, kaip anksčiau – vadinamąjį Lžedmitrijų. Tokia buvo didžiulio masto politika, ir Rusija nusikratė Lenkijos – Lietuvos pavojų. Žinoma, ji būtų tapusi europietiškesnė, tačiau nuo to rusams pavyko apsiginti. Kaip vėliau pavyko apsiginti nuo Napoleono, kad tik nepanaikintų baudžiamos, ką Napoleonas visur darė. Taigi V. Putinas pasirinko kitą minėtiną datą. Tačiau 1990 m. birželio 12-oji buvo ir yra įrašyta anoje mūsų tarpvalstybinių santykių sutartyje. Kadangi įrašyta daugiskaita, aš kartais primenu, kad joje minimi Kovo 11-osios Respublikos aktai yra ne vienas valstybės atkūrimo aktas, bet ir kiti, kurie sprendė konstitucinius klausimus ir įvardijo „svetimą jėgą“ užgrobęs Lietuvą 1940 metais.

Ši sutartis buvo ratifikuota ne tą pačią dieną. Mes ją ratifikavome pirmąją Maskvos pučo dieną, rugpjūčio 19. Man tada paskambino iš Rygos Pabaltijo karinės apygardos vadas generolas Kuzminas, ramiai painformavo, kad nuo šios valandos Lietuvoje ir visur yra jų valdžia, nes taip nusprendė GKČP – pučo ir naujosios valdžios komitetas, kuris formaliai nušalino Gorbačiovą ir valstybės vadovu paskyrė Janajevą. Tas mėginimas išsilaukė 2-3 dienas ir žlugo. Bet mes iškart ratifikavom sutartį, kad jeigu kas ateina ir mus sušauda, mes savo darbą esam padarę. Rusija ratifikavo sausio mėnesį.

Lietuvos-Rusijos tarpvalstybiųjų santykių pagrindų sutartis pasirašoma Maskvoje, 1991 m. liepos 29 d. LCVA. P-22298. Fotografas Vladimiras Gulevičius.

Tai irgi įdomus momentas, jeigu kur nors girdėsite ir matysite dabartinės Rusijos painiojimus. Jos kokie ten politologai ar ideologai bando neigti tos sutarties reikšmę, atseit Rusija, kuri pasirašė su Lietuva labai svarbų istorinį aktą, pati dar nebuvo atskira valstybė, o didžiulė federacinė Sovietų Sąjungos respublika, tik viena iš jos respublikų. Tačiau tą tezę griaua ratifikavimas sausio mėnesį, kai Sovietų Sąjungos jau nebebuvo, ji likviduota Belovežo sutartimi 1991 m. pabaigoje; taigi Rusija buvo viena pati sau suvereni valstybė, juolab kai apsikeitėm ratifikaciniais raštais Vilniuje 1992 m. gegužės 4 d.

Šis trumpas laikotarpis labai esmingas įsitvirtinti valstybei, kokią ją paskelbėme kovo 11 d. Mes paskelbėm, bet dar toli gražu nebuvo galas. Ir ligi šiol dar ne galas. Tačiau tada ši Lietuvos ir Rusijos sutartis, taip pat Lietuvos bei Latvijos ir Estijos priėmimas į Jungtines Tautas tikrai reišė, kad ilga liūdna istorija nuo 1940 m. aneksijos iki 1991 m. pakartotinio pripažinimo yra užbaigta.

Atsiveria kitas laikotarpis, kai jokių pretenzijų ir pavojų Lietuvos nepriklausomybei ir valstybingumui lyg jau nebegali iš niekur kilti. Buvo atkurti diplomatiniai santykiai su

Lenkija pripažįstant be pretenzijų Vilnių Lietuvai. Laikotarpis ir pagrindinis uždavinys, kurį suformulavom iš karto, praktiškai tą patį 1991 metų rudenį – išvesti Rusijos kariuomenę. Tada ji dar buvo Sovietų Sąjungos. O mes – valstybė, Jungtinių Tautų narė, kurią užėmus laiko svetima kariuomenė. Tai labai keistas atvejis. Su šiuo keistumu irgi reikėjo baigti. Žinoma, ta kariuomenė jau neterorizavo, nors, tiesą sakant, privalau jums priminti, kad savotiškas siaubingas atsakas į liepos 29-osios sutartį buvo po dviejų dienų naktį Medininkuose įvykdytas teroristinis nusikaltimas – Lietuvos pareigūnų išžudymas. Taip į mūsų veržlų politinį ėjimą pirmyn atsakė brutalia karine jėga Sovietų Sąjungos Vidaus reikalų ministerijai priskirtas OMONas, specialusis kaip ir milicijos padalinys vadinamojoje Vidaus kariuomenėje. Teisininkai vis dar ginčijasi, ar tai kariuomenė, ar ne, tad ar padarytas karo nusikaltimas, ar ne. Matyt, kažkam labai rūpi, kad Medininkų žudynė nebūtų kvalifikuota kaip karo nusikaltimas.

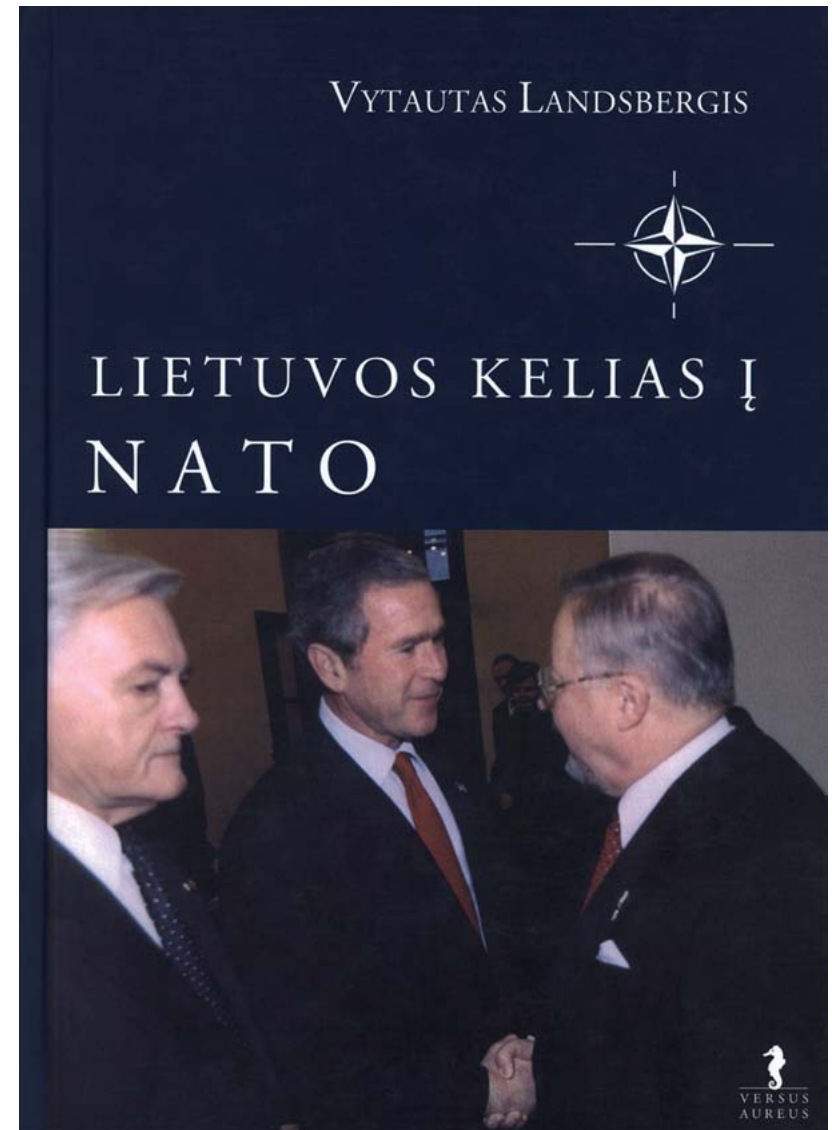
Štai tas lūžio rauduo, ir trys Baltijos valstybės (mes turėjome Baltijos Valstybių Tarybą, reguliarius vadovų susitikimus, skelbėme dokumentus) pareiškė, kad dabar tikslas – atsiseikinti su Rusijos kariuomene, kuri pernelyg ilgai čia užsibuvo. Rusijos vyriausybė palanki, B. Jelcinas buvo draugiškas ir tikrai be galo daug padarė, kad Lietuva saugiai išeitų iš tų pavojaus zonų. Tiesiog užtardavo asmeniškai, o man sekėsi su juo gražiai bendrauti. Dabar Lietuvos valstybė jam po mirties skyrė aukštą apdovanojimą – Vytauto Didžiojo kryžiu. Žinoma, tą reikėjo padaryti anksčiau, bet nebuvo politinės valios arba reikiamo valdžių susidėstymo, kuris dabar yra. Be to, suėjo tos sutarties sukaktis. Pamatysim, ar Lietuvai pasiseks tai paminėti su tarptautiniu dėmesiu šiai 1991 m. liepos 29 d. sutarčiai. Visur įkalta, kad rugpjūčio mėnesio pučas ir jo žlugimas sudarė sąlygas Lietuvai galutinai išsilaisvinti ir gauti pripažinimą. Bet jau liepos 29-tą mes gavome Rusijos pripažinimą! Prieš pučą, tačiau tai niekur sąmonėje neegzistuoja. Jeigu pavyks reikiamai paminėti, nors diena yra vasarą ir nepatogi dideliems renginiams, gal ši data ir faktas bus sugrąžinti į tarptautinę politinę sąmonę.

Nuo 1991-ųjų rudens iki 1993-ųjų rudens užsitęsė derybos bei pastangos ir galutinis paskutinio Rusijos kareivio išlydėjimas. 1993 metai, rugsėjo pirmoji. Jie išėjo naktį, penkios minutės prieš dvyliktą. Vėliau, 1996 metais, kai vėl turėjome įstatyminę valdžią, paskelbėme rugsėjo 1-ąją Laisvės diena. Tačiau grįžusieji kairieji vėl perstūmė atgal į rugpjūčio 31 d. Laisvės diena dabar yra kažkur tarp minėtinų dienų. Būtent svetimos kariuomenės išėjimas iš Lietuvos! Įsivaizduokit, galima sakyti, po 47-erių metų.

50 suvirš metų nuo 1940-ųjų, bet kai sovietai išbėgo, Lietuvą buvo užėmusi Vokietija. Nuo 1944 m. rudens grįžo Raudonoji armija ir dar pabuvo gerus 47 metus.

1992-1993 m. laikotarpiu mūsų Vyriausybės buvo suformuota labai aiški kryptis į Europos Bendriją, kuri tuo metu jau transformavosi į būsimąją Europos Sąjungą. Išvedus kariuomenę, buvo galima drąsiai sakyti ir apie kitą mūsų tikslą (ko anksčiau nereikėjo labai garsiai skelbti, kol dar buvo ta kariuomenė): stoti į NATO. Pagarsinus ana kariuomenė būtų galėjusi dar užtrukti. Tai vyko jau valdant LDDP (Demokratinė darbo partija; dabartinė Darbo jau turbūt nedemokratinė). Opozicija buvo stipri. Mes buvome pralaimėję rinkimus, bet turėjome daugiau nei trečdalį balsų Seime ir politinę įtaką. Visuomenė nebuvo laiminga dėl to, kaip pabalsavo ir kokią gavo valdžią, tad mes galėjome palaikyti spaudimą Seime ir prezidentui A. Brazauskui, kad reikia oficialiai pareikšti apie Lietuvos valią stoti į NATO. Nebuvo NATO tokios tvarkos, kad kas nors sugalvoja, rašo pareiškimą, ir tas pareiškimas svarstomas. Bet mes apsimetėm „šlanga“ – parašom pareiškimą, ir žiūrėsime kas toliau. Tačiau parašyti turėjo A. Brazauskas. Mano knygoje „Lietuvos kelias į NATO“ yra daugybė dokumentacijos: Seimo opozicinių frakcijų pareiškimai, po to ir visų Seimo frakcijų, kai jau ir LDDP nebesipriešino, kad Lietuva tai padarytų. Galbūt kas nors galvoja, kad pats pareiškimas nieko neduoda, mūsų nepriima ir nepriims, Rusija neleis. Visada buvo sakoma: Rusija neleis, o anie bijosis Rusijos. Tačiau mes manėm, kad vis tiek reikia pasakyti, kad mūsų valia būtų išreikšta. Galų gale, 1994 m. sausio mėnesį A. Brazauskas parašė laišką NATO vadovybei. Visas kelias, mūsų ėjimas į NATO yra toje knygoje, ji turėtų būti jūsų Instituto arba Universiteto bibliotekoje. Kažkada išsiuntinėjau visoms bibliotekoms, tad ją galima susirasti.

Abi kryptys – į Europos Sąjungą ir į NATO – tapo Lietuvos užsienio politikos dominantėmis. Vidaus politikoje buvo daug prastų dalykų sugrįžus senajai nomenklatūrai, prasidėjus didelėms korupcijoms, bankų išvogimams ir t.t. Aš daugiau kalbu apie Lietuvos tarptautinę padėtį, nes čia vis dėlto tarptautinių santykių institutas. Taigi abiejose trasose į NATO ir į ES buvo labai aiškių kliūčių, abejonių, trukdymų. Žinoma, reikėjo mūsų ir mūsų draugų pastangų, kad tos kliūtys netaptų lemiamos. Politiškai Rusija labai spaudė. Nors B. Jelcinas buvo draugiškas Lietuvai, bet ne jis vienas toliau formavo politiką. O Rusijos vyriausybės, Užsienio reikalų ministerijos ir kitur žmonės labai tikėjosi atkurti Rusijos įtaką aplinkinėse nepriklausomybę paskelbusiose šalyse.

Juk ne tik Baltijos šalys, bet ir Baltarusija, Ukraina, Kaukazas, Vidurinė Azija pasiskelbė formaliai nepriklausomomis valstybėmis. Tai buvo naujos valstybės. (Kai mums bandė primesti, kad mes irgi viena tokių naujų valstybių, iššokusių iš Sovietų Sąjungos griuvėsių, mes turėjom aiškinti ir dirbti, kad nesam nauja valstybė. Esam net labai sena valstybė! Kai draugų ir mecenatų iš Ispanijos dėka turėjom progą sudalyvauti Sevilijos tarptautinėje parodoje 1992 m. vasarą, staiga sužinom, kad mums duoda paviljoną, apmoka, vežkit ką nors, tai sakom: vešim. O reikia susiruošti per mėnesį. Vyriausybė sako: neįmanoma. Tada man pavyko įtikinti švietimo ir kultūros ministrą D. Kuolį: imkit iš Universiteto bibliotekos senųjų žemėlapių kolekciją. Eksponuota kolekcija: 16-tas, 17 amžius, visur žemėlapiuose Lituania, Lithuania, Europos valstybė nuo kažin kada. Kad prasiplautų smegenys, kaip mes čia atsirandame. Matote, toks „pijaras“ turi labai didelės politinės reikšmės, ir tą darbą nuolat reikia dirbti.)

Tokios tad buvo visokios mūsų pastangos. Bet iš Maskvos propaganda ėjo labai stipri, o jos įtaka visur didžiulė, visose sostinėse ir per spaudą, diplomatus, per senus draugus pirtininkus, tenisininkus, kurie draugauja šnapselio pagėrinėdami. Rusijos diplomatija dirbo viena kryptimi: negalima priimti Baltijos valstybių. Jeigu jas įtrauksite, Rusijai bus didelis įžeidimas, sukeltas pavojus, nestabilumas, grėsmė, Rusija tam priešinsis visomis priemonėmis! Įsivaizduojat, kaip baisiai skamba, kad Rusija priešinsis visomis priemonėmis. Daug Vakarų politikų siūbavo. Be to, buvo ir tam tikrų reikalavimų. Tai Kopenhagos kriterijai, galite enciklopedijose susirasti, jei neatsimenat, kas jie yra. Tai buvo kriterijai šalims, norinčioms į Europos Sąjungą, kokius reikalavimus jos turi atitikti: demokratijos, socialinių problemų sprendimo, taikos su kaimynais, tam tikro ekonominio lygmens. Gerai, dirbam, kad kada nors būtų įvykdyti Kopenhagos reikalavimai. O ten nėra numatyta sąlygojančio atvejo, „jeigu niekas iš kaimynų nesipriešina“. Tokio ribojimo lyg negali būti. Tačiau realiai buvo vienas kaimynas, kuris labai priešinosi. Vėliau šis kaimynas ėmė šiek tiek minkštėti ir sudarė tam tikrą nuolaidų hierarchiją, apie kurią papasakosiu.

Tada dar funkcionavo bent popieriuje, nors ligi šiol nepanaikinta, tik vis kalbama apie jos panaikinimą, – Vakarų Europos Sąjunga. Tai buvo greta Europos Bendrijos atsiradusi gynybinė Europos valstybių sąjunga, kurios statute vienas elementų buvo bendra gynyba. Aišku, NATO pasirodė daug galingesnė ir efektyvesnė, ir mes orientavomės į NATO. Bet tarp Rusijos politologų ir oficialiai patvirtintoj politikoj susiklostė trilypė

priešinimosi hierarchija: negera, neleistina Baltijos valstybėms įstoti į NATO, Vakarų Europos Sąjungą ir Europos Sąjungą. Bet ES lyg ir mažiausia blogybė. Žinoma, blogybė, bet ne tokia baisi. Vakarų Europos Sąjungoje veikė gynybos principas, todėl negeras, nors ir nerealus; o baisiausia – tai NATO, kuri turi realų gynybos principą ir jį įdiegia. Matyt, Rusijos politikai labai gerai suvokė, kad Lietuvai įstojus į NATO, – ne tik Lietuvai, bet ir Lenkijai ir kitoms šalims, – reikės užmiršti apie savo pretenzijas, kaip jas atgauti. Nes jau visa NATO galybė gina kiekvieną savo narę. Todėl įnirtingai priešintasi ypač mūsų narystei NATO. Ir iš Vakarų dažnai girdėdavome, net broliai estai tam pasiduodavo: galim apie tai kalbėti, bet vis vien ten nepateksim, nes Rusija taip aršiai spaudžia ir gąsdina, tad vakariečiai neišdrįs. O mes laikėmės pozicijos, kad ne mūsų reikalas, kas ko išdrįs.

Dar dabar atsimenu dažną klausimą: o kaip jūs tada sprendėt, kas jums svarbiau – ar ES, ar NATO? Tradicinis, šabloniškas kiekvieno Vakarų žurnalisto klausimas. Aš visada sakydavau, kad mums yra du lygiaverčiai prioritetai, ir nedarome pasirinkimo. Mums reikia ir ten, ir ten. Galų gale, pagal steigimo sutartis, pagal statutus, mes turime teisę. Esame demokratinė Europos valstybė, yra kriterijai, reikalavimai, ir negali būti pasakyta: ne, jūsų nepriims, nes Rusija pyksta. Atvirai to niekas negalėjo pasakyti. Argumentas, kad „Rusija pyksta“, būtų gėdingas argumentas. Tačiau smegenyse jis buvo, kaip čia nesupykdžius Rusijos?

B. Jelcinas kažkaip spontaniškai, nepasitaręs su savo valdžia, buvo pareiškęs esąs nieko prieš, kad Lenkija stotų į NATO. Už tai gavo Maskvoje velnių, ir vėliau Rusijos vyriausybė poziciją koregavo. Bet galų gale priėjom prie Helsinkio konferencijos, kur, kaip daug vėliau tapo žinoma, vyko privatus, neviešas pokalbis tarp Amerikos prezidento B. Clintono ir Rusijos prezidento Boriso Jelcino. B. Jelcinas tiesiai šviesiai pasakė: imkit Lenkiją, o Baltijos valstybės lieka už NATO ribų. Kitaip sakant, mums. Tokie momentai istorijoje yra lemtingi. Ir B. Clintonas atsakė: **ne**. Štai kaip būna. O galėjo parduoti. Mes apie tai nežinojome, tiesiog atkakliai dirbome politinį darbą būdami opozicijoje. A. Saudargas, aš, kiti politikai, kur galėjome, dirbome, kai būdavome kviečiami į tarptautines konferencijas, kad Lietuva turi teisę ir siekia būti NATO. Atsimenu vieną tokią konferenciją Vilniuje, į kurią buvo atvykęs JAV gynybos sekretorius William Perry. Konferencija vyko Vilniaus universitete, ir W. Perry, ramindamas, kad lietuviai labai nori į NATO, pasakė: kad jūs visai nepasiruošę, kokia čia gali būti NATO.

Man tada šovė į galvą ir aš spontaniškai padėkojau už tokį požiūrį, kad kitų problemų nėra, tik pasiruošimo klausimas. Tai mes pasiruošim! Svarbu, kad nėra kitų problemų. Paskui buvo kaip ir priimta, jog yra pasirengimo problema, bet nėra esminės politinės kliūtis.

Visą laiką skambėjo, ir ligi šiol atsikartoja tos propagandos aidai, kad Baltijos šalys – posovietinės valstybės arba „buvusios sovietų respublikos“. Kiek reikėjo kalti ir plauti smegenis, kad mes esame sovietų okupuotos buvusios Europos valstybės, o ne sovietų respublikos. Netikros „respublikos“ statusas mums buvo primestas, niekas jo nepasirinko, ir mes nekūrėme jokios Sovietų Sąjungos, nedalyvavome jokiaje Sovietų Sąjungos sutartyje. Beje, ši mums grėsė 1990-ųjų pabaigoje ir 1991 metais, kai M. Gorbačiovo komanda rengė naująją Sovietų Sąjungos sutartį. Tada prievartavo, gąsdino visokiais terorizmais bei blokadomis, kad turėsime pasirašyti. – Žiūrėkit, kiek jūs ten daug laisvių turėsit, autonomijų, toj sutarty bus visko, ko norite. Bet sėdėsite Sovietų Sąjungoje, dabar įstoję savo valia! Daugiau nešauksite per visą pasaulį, kad mus okupavo, o mes nenorim ten būti.

Tą buvo norima mums primesti jau labai seniai, bet ir užsiliko kaip propagandos įrankis kalbėti apie „buvusias Sovietų Sąjungos respublikas“, kurios vis dėlto neturėtų būti priimamos į NATO. Todėl, kad jos – buvusios Sovietų Sąjungos respublikos. O Rusija, kaip ir buvusi Sovietų Sąjunga, dėl to labai nepatenkinta ir reiškia pretenzijas, kad pažeidžiamos kažkokios jos teisės, kad Baltijos valstybėse baisi rusakalbių padėtis, ten rusakalbiai jau baigiami išnaikinti, pasmaugti. Ir varė visą laiką tokią propagandą. – O jeigu priimsit jas į NATO, tada viskas!

Mes irgi dirbome kontrapriemonėmis, įskaitant Lietuvos Seimo priimtą memorandumą, išaiškindami, kad mes – jokia posovietinė, jokia buvusi respublika, pateikdami trumpą okupacijos istoriją bei teisinius dalykus, ir kad tai būtų visur siuntinėjama. Mano idėja buvo, kad visos diplomatinės tarnybos turėtų tai anglų kalba, ir jei kokiame laikraštyje ar žurnale pasirodytų nesąmonė apie buvusią sovietinę respubliką Lietuvą, kad ambasada ten siųstų: ponai, jus kažkas suklaidino, o yra štai taip.

Nežinau, ar ambasados tai darė, bet rūpintis reikėjo visą laiką. Tam tikra prasme, kaip ir 1988 metais gimstant Sąjūdžiui: apginti savo teisę. Jeigu visos Europos valstybės, kurios yra demokratinės ir atitinka kitus kriterijus, turi teisę būti Europos Sąjungoje,

kuri jas normaliai priima, tai kodėl mes staiga neturim tos teisės? Dėl to, kad mus buvo okupavę sovietai? Koks čia argumentas? Mums dar blogiau, kad mus buvo okupavę. Ar mus už tai reikia dar bausti? Taip, tarptautiniuose forumuose reikėdavo ir tokiems argumentais kalbėti: mus dabar baudžia už tai, kad mes nukentėjom.

Tokiais būdais mūsų teisė buvo apginta. Nepriklausomos valstybės pasirinkimo teisė. Jeigu ji neturi pasirinkimo teisės, tai ji nėra nepriklausoma valstybė. Pavyzdžiui, pasirinkimo teisės neturėjo Suomija po Antrojo karo, kai ją paliko gyvą, bet įsipareigojusią užsienio politikoje nedaryti nieko, kas nepatiks Sovietų Sąjungai. Satelinė valstybė su vadinamąja finliandizacija – ypatinga politika, klusniai pataikaujanti dideliame kaimynui. Tą kai kas siūlė ir Lietuvai, net iš Lietuvos kairiųjų politikų: žiūrėkit, kaip suomiams gerai išėjo, kai jie buvo finliandizuoti. Jie nesišakojo, nesiprašė į jokias NATO, o iš Rusijos gavo labai daug gėrybių. Kodėl ir mums nesilaikius tokios politikos? Aišku, taip veikė tam tikra agentūra. Todėl Lietuvoje vyko vidinė politinė kova, kad vis dėlto neįsitvirtintų tokios koncepcijos.

Taigi **pasirinkimo teisė**, kurią reikėjo apginti, Rusijai priešinant, o Lietuvai laikantis aktyvios politikos. Nelūkuriuojant, kol baigsis ginčas tarp Rusijos ir Vakarų, ką su mumis daryti, bet skelbiant, ko mes patys reikalaujam kaip savo teisės. Tarp kitko, tai buvo įrašyta jau 1991 metų Tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartyje su Rusija, kuri buvo ne tik valstybės pripažinimas pagal Kovo 11-osios aktus, ne tik Sovietų Sąjungos įvydytos aneksijos pasmerkimas ir įpareigojimas likviduoti jos pasekmes. Galime tai kartais priminti Rusijai. Ji yra Sovietų Sąjungos tęsėja, vadinasi, ji liko įsipareigojusi pagal sutartį likviduoti pasekmes. Vienas mūsų atoveiksmio momentų buvo, kad nusibodo visas posovietinis varymas, neva mes – buvusi Sovietų Sąjungos respublika; o kad kalbame apie okupaciją, esą tik propaganda, nes Lietuva juk nekarriavo, priėmė sovietų armiją džiaugsmingai ir draugiškai, tai kokia čia okupacija?

Ligi šiol Maskvoje nuskamba tokia propagandinė linija. Todėl praeitais metais išryškino ir pirmą kruviną veiksma, kai sovietų dalinys 1940 m. birėlio 15 d. rytą peržengė sieną prie Varėnos ir nužudė policijos karininką Aleksandrą Barauską. Tiesiog nužudė be jokio reikalo. Jis nesipriešino, jį ištempė į kiemą ir šeimos akivaizdoje sukapojo kardais ir nušovė. Kad būtų ženklas, kas bus visiems, jeigu jie bent pagalvos nepritarti. Nors jis visai nesipriešino. Štai koku kruvinu teroristiniu veiksma prasidėjo Lietuvos okupacija 1940 m. birželio 15 dieną.

(Bet Vyriausybė tada, žinoma, kapituliavo. A. Smetonos siūlymas priešintis nesulaukė daugumos Vyriausybės narių paramos, ir buvo nutarta priimti sovietų ultimatumą. Iš tikrųjų ultimatumas buvo tik informacija, kad rytoj trečią valandą mes pradėdame jus užimti. Ir viso gero. Bet ir ultimatumas – šiukštu nesipriešinti! Žinoma, dar ir išduoti vidaus reikalų ministrą jų teismui ir nužudymui. Deja, tai buvo padaryta. Negarbingas veiksmas bandant gelbėtis, o gal tam molochui, tam siaubūnui užteks kelių žmonių gyvybės aukų, ir jis prarijės nusiramins. Žinoma, taip galvoti buvo naivu. Jis atėjo praryti visų.)

Sutartyje su Rusija 1991 metais dar buvo įrašyta abiejų pusių, tad ir Rusijos, ir Lietuvos, teisė pasirinkti savo saugumo sistemas ir sąjungas. Kitaip sakant, teisė mums pasirinkti NATO. Rusija tuomet buvo sutikusi, o kai tai pasidarė realu, baisiausiai priešinosi. O kadangi visą laiką tęsėsi pasityčiojimai iš mūsų „tariamąs“ okupacijos, tai mes priėmėm **įstatymą apie okupacijos žalos atlyginimą**. Su labai paprasta logika. Nebūna okupacijos, kuri nepadarytų žalos. O čia žala visokeriopa ir milžiniška. Per dešimtis metų. Lietuvos ūkio sunaikinimas, šimtų tūkstančių žmonių gyvybių sunaikinimas arba ištremiant į Sibirą, viso turto atėmimas, visų šalies santykių nutraukimas, kurie buvo naudingi ir reikalingi. Juk Lietuva būtų toliau plėtojusi kaip Suomija, kuri nors suvaržyta, bet kaip gražiai išsiplėtojo ekonomiškai ir demokratiškai. Prieš karą Lietuva atrodė net geriau, negu Suomija. Štai kur mus nuvarė, kokia žala ir nuostoliai. Todėl, kad viskas būtų aišku, mes priėmėme žalos atlyginimo įstatymą, kuriam buvo daug pasipriešinimo iš Rusijos pusės ir iš Lietuvos kairiojo politinio sparno, kad neva tai esąs nereikalingas erzinimas. Mes niekada nė cento iš jų negausim, tai kam kelti tokius reikalavimus?

Mano čia buvo **politinė iniciatyva** – pirmiausia turime pasakyti vėl apie savo teisę, apie teisinę situaciją, teisinį statusą. Okupuota valstybė, kuri vėliau nekalba, kad nukentėjo, – tai kokia tu okupuota, ko čia plepi niekus? O kai sudedami faktai, – juk visus bankus išplėšė, žemę padarė Sovietų Sąjungos žeme? Žmonės turėjo nuosavybę, ir viskas – atimta?

Iš čia eina Okupacijos žalos įstatymas, apie kurį jūs kartais galite girdėti, nes jis galų gale sugrįžta į darbotvarkę. Dabartinė Vyriausybė vis dėlto pajudino, A. Kubilius nusiuntė laišką V. Putinui, iš pradžių susitikime užsiminęs žodžiu. Bombardavimo nesulaukėme, reiškia, kažkoks procesas, labai labai lėtas, bet prasideda. Viena klausimo

Referendumo išvakarėse Arkikatedros aikštėje. Keturi valstybės vadovai: už Europos Sąjungą! ELTA nuotrauka.

pusė yra galbūt kada nors gauti kompensacijas, gal jų ir negauti, o kita klausimo pusė – statusas: mes tikrai buvome okupuota valstybė ir dabar tuo pagrindu rimtai kalbam. O jeigu jūs Rusijoje labai neturtingi, padarytos žalos kompensuoti negalite, tai mes palauksim, juk prieš Rusiją nekariausim. Tačiau mūsų pozicija aiški.

Čia susiję dalykai. Buvusi okupacija, anuometinis statusas, dabartinis statusas ir Lietuvos teisė – ne kaip buvusios Sovietų Sąjungos gabalo, o buvusio užgrobtos Europos gabalo teisė vėl būti Europoje, ir visais lygmenimis, kuriuos Lietuva pasirenka. Nori būti Europos Sąjungoje – tu tam turi teisę, nori būti NATO – turi tokią teisę. Toks yra to labai ilgo laikotarpio iki 2004 metų turinys, kai po įvairių tarpinių sprendimų Lietuva buvo priimta tais pačiais 2004 metais ir į ES, ir į NATO. Galbūt jūs dalyvavote moksleivių sąjūdyje prieš rengiant referendumą stojimui į Europą? Tai buvo labai neblogas viešosios arba liaudies diplomatijos sumanymas: dar prieš suaugusiųjų piliečių referendumą surengti vaikų, moksleivių, nepilnamečių referendumą. Tas referendumas tvirtai buvo **už Europą**.

O paskui ir visos tautos referendumas, dėl kurio kildavo visokių baimių, būgštavimų; kaimas buvo labai gąsdinamas, kad mes ten niekam nereikalingi, žūsim, mūsų produkcija blogesnė ir brangesnė, iš mūsų visai nieko nepirks, būsim tik baudžiauninkai ir nieko neberekšim. O aiškinimai, kad ES turi programas, pagal kurias padeda nelygioms šalims, atsiliekantioms dėl istorinių aplinkybių, subsidijuoja, skiria pinigus, – tuo kaimas netikėjo. Už ką duos pinigus? Kas girdėjo, kad už nieką duotų pinigų? O jeigu duos pinigų, matyt, už to kažkas slepiasi. Kokia nors kapitalistų klasta. Dar veikė senoji sovietinė propaganda. Bet vis dėlto pats balsavimas, visas referendumas pavyko gerai.

Tai vėlgi didelio 1994-2004 m. laikotarpio gairė. Lietuva pasiekė savo abiejų tikslų.

Galiu pats sau užduoti klausimą. Kaip politinėje diplomatinėje kovoje dėl būsimos narystės – teisės ten būti ir jau realios narystės NATO – Šiaurės Atlanto gynybinėje organizacijoje – sekėsi tarp kaimynų? Rusija – tai aišku, bet estai, latviai, lenkai – kaip jie žiūrėjo? Yra įdomių dalykų. Lenkijoje buvo kairioji vyriausybė, bet prezidentas A. Kwasniewskis labai aiškiai matė reikalus istorinėje perspektyvoje. Man atrodo, kad tai jis suformulavo žodžius „strateginė partnerystė“. Lietuva yra Lenkijos strateginis partneris, ir jos abi turi būti NATO. Jis labai aiškiai pasakė: **Lietuvos saugumas yra ir Lenkijos saugumas**. Labai suprantama. Įsivaizduokit, Lenkija kažkur ten pasislenka, o Lietuva lieka Rusijos įtakoje. Lenkijai labai negerai turėti tokį debesį iš Šiaurės. O dar Rusijos jungtis su Karaliaučiaus kraštu. Tai atskira ir ligi šiol išlikusi problema.

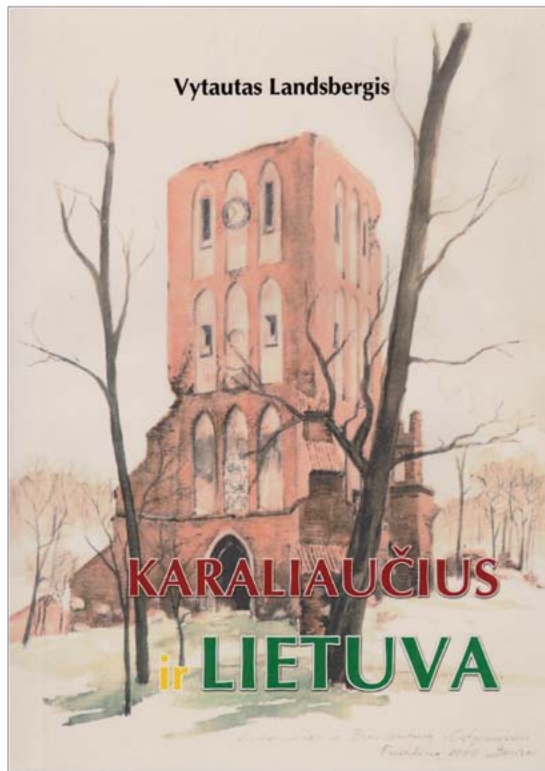
Taip tada buvo labai gražiai nustatyta Lietuvos ir Lenkijos, abiejų šalių politika. 1996 m. rinkimus vėl laimėjo Tėvynės sąjunga ir krikščionys demokratai, buvo mūsų Vyriausybė, aš buvau Seimo pirmininkas. Ir aš inicijavau, bet tai virto mūsų bendra politika, įsteigti papildomą bendradarbiavimo struktūrą; nors dar nesame Europos Sąjungoje, bet sudarome Lietuvos – Lenkijos parlamentinio bendradarbiavimo asamblėją. Ji yra ir dabar, tik apibūrusi jos veiklą. Buvo visokių intrigų, kurios kenkė gerai bendradarbiauti. Tačiau įsteigta Lietuvos ir Lenkijos Seimų asamblėja su reguliariomis Seimų narių sesijomis, su savo struktūra, vadovybe, dokumentų priėmimo būdais. Tai 1997 metai. Dešimt metų visai gerai veikė, o paskui prasidėjo ardymai, kurių matote ypač dabar. Per visą tą širšalą, sukeltą vis dėlto Lenkijos paeitais metais ir ligi šiol, nors nūnai turėjo būti sesija Varšuvoje (nes asamblėjos vyksta pakaitomis), Lenkijoje ji nebuvo rengiama. Porą metų nevyko! Gal jie tai supranta kaip spaudimo priemonę Lietuvai. Bet galų gale buvo atvažiavę lenkų parlamentarai ir savo akimis pamatė, kiek

daug yra neteisingos propagandos. Gal vis dėlto ten atsiras daugiau susivokimo.

Vėliau dar buvo įsteigta nelabai ką nuveikusi, veikia popieriuje egzistuojanti trišalė Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos asamblėja Ukrainos pritraukimui prie Europos. Ši buvo apmirusi, bet prieš kurį laiką Briuselyje vėl įvyko tos asamblėjos sesija. Būtent Briuselyje, o ne Kijeve, Varšuvoje ar Vilniuje. Tokia Lietuvos vadinamoji Rytų politika – veikti tarp kaimynų ir įtakoti jų Europos kryptį – tęsiasi kaip jau tada buvo mūsų suformuota.

O tarp trijų Baltijos valstybių visada turim labai draugiškus santykius. Tačiau einant link ES ir NATO būdavo įdomių lenktyninių reiškinių. Estai buvo geriau pasitvarkę nuo pat pradžių – ir savo įstatymais, ir dėl ryšių su Suomija, turėjo daugiau jaunos Vakaruose išmokslintos inteligentijos ir mažiau tokių gilių pokomunistinių problemų kaip Lietuva arba Latvija. Ir ekonomiškai jie varėsi geriau. Dabar štai įsivedė eurą, o jų ekonominė racionalaus ir europietiško tvarkymosi sėkmė buvo matoma nuo anksčiau. Tam tikruose etapuose, konferencijose dėl ES ateities Estija jau buvo išskirta kaip kandidatė, o Lietuva ir Latvija – kaip norinčios, bet neaiškios... Estai labai didžiavosi, kad pirmi įstos į ES, anksčiau už Lietuvą ir Latviją. O mes nuoširdžiai dirbome NATO kryptimi. Jie to nedarė. Net buvo priėmę nutarimą, kurį dabar turbūt gėda prisiminti, kad nėra ko stengtis į NATO, tegu tai būna formaliai užrašyta, o realiai dirbam dėl ES, nes tai pasiekiamas tikslas. – Galvokim ir dirbkim „realistiškai“ ir eikim į pasiekiamą tikslą. O tie lietuviai visuomet svaičioja, prasimano nepasiekiamų dalykų, tai tegu jie patys klaidžioja su savo NATO.

O mes dirbome NATO kryptimi, mūsų kareiviai dalyvavo NATO tarptautinėse operacijose ir pelnė pasitikėjimą. NATO pareigūnai vertino, kad Lietuvos kariuomenė darosi visiškai tinkama, ypač kai mūsų Vyriausybė pakvietė pulkininką Joną Kronkaitį ir kitus patyrusius lietuvius pulkininkus iš Amerikos. J. Kronkaitis tapo generolu ir kariuomenės vadu ir sukūrė ištis vakarietišką kariuomenę. Paskui kairieji vėl gaidino, bet kariuomenė jau buvo pastatyta į compatibility – suderinamumo su NATO pajėgomis lygmenį, ir tai buvo pripažįstama. Baltijos Asamblėjoje kartą pravedėm tokią rezoliuciją, kad visos trys šalys siekia tų pačių tikslų, ir tame kelyje vienos jų pasiekimas yra visų trijų pasiekimas. Mat pralaužiamas barjeras. Jei kuri pralaužia barjerą, gerai ir kitoms. Jos nebetūno kažkokiam neaiškiam Baltijos maiše. Tačiau, kai paaiškėjo, jog mes galime būti pirmi į NATO, mūsų kolegos estai labai sunerimo, neįsivaizduoja mus gali atskirai pakviesti į NATO? Štai tokios įdomybės.

Atskira tema, tai sovietinis Karaliaučius – Kaliningradas. Dabar vengiama apie šią problemą kalbėti. Jeigu jums įdomu, yra išleista mano knyga „Karaliaučius ir Lietuva“, apimanti laikotarpį nuo Nepriklausomybės atkūrimo iki 2003 metų. Sudaryta iš įvairių dokumentų, pasisakymų – oficialių, viešų, taip pat ir Europos Taryboje, kur, būdamas opozicijoje, dirbau kaip Lietuvos delegacijos narys ir vėl po to, kai pabuvau nuo 1996 metų Seimo Pirmininku. Tai mano tekstai, bet juose atsispindi Lietuvos politika, kokią mes būtume galėję vesti labai atsargiai interpretuodami Karaliaučiaus kraštą, kad mūsų tuoj pat neapkaitintų, esą siekiame peržiūrėti sienas, norime Mažąją Lietuvą prisijungti prie Didžiosios Lietuvos. Šie istoriniai pavadinimai turi dvilypių istorinių vertybių – ir gražu, ir iškart galima iškreipti, rodyti kaimynus kaip ekspansininkus.

To neturėjo būti. Tačiau Karaliaučiaus kraštas yra Europa. Ir Europos Parlamentas 1994 metais buvo priėmęs atitinkamų dokumentų, kad Kaliningrado sritis ir tai, kas ten darosi, yra Europos problema. Ne tik Rusijos, bet ir **Europos problema**. Bet Rusijoje nuo 2000-ųjų metų jau atsirado kieta ranka, ir kokie nors variantai, kad šis kraštas galėtų būti ypatingas Rusijos Federacijoje, kad būtų labiau europietiškas, kad jam būtų leidžiama ekonomiškai jaustis esant Europoje, – atėjus Vladimirui Putinui tokios iliuzijos dingo kaip dūmas neblaškomas vėjo. Ligi tol mat ir pačiame Karaliaučiuje – Kaliningrade buvo nemaža tos krypties politinių jėgų, kas iš tikrųjų atrodė sukėlę nacionalistinės Putino valdžios susirūpinimą, kai padarytos apklausos parodė daugumos gyventojų, ypač jaunimo, visišką nesidomėjimą Rusija. Ar buvote didžiojoje Rusijoje? – Nebuvom. – Ar norite ten lankytis? – Nenorim. – Norit lankytis Europoj? – Taip, norim būti Europoj. Mums įdomu Europoj, jaučiamės europiečiais.

Tai Kremlių išgąsdino, kad kraštas gali pasislinkti. Buvo jau netgi atsiradusi partija už rusiškos respublikos nepriklausomybę. Tačiau viską užgniaužė. Mes, žinoma, būtume palaikę. Mes šį ir tą palaikėm kaip antai krašto demilitarizavimą. Net Amerikos Kongrese mūsų draugų pagalba buvo pavykę priimti vieną dokumentą, kuriame kalbėta apie blogybę, kad kraštas yra taip militarizuotas, žemė užnuodyta karinių bazių, ir kad kraštas neatsigaus, jei jame ir toliau bus prikimšta kariuomenės. Dabar ten dar labiau jos prikimšta. Taip šis klausimas irgi yra dalis mūsų nepriklausomybės arba kirvis, kuris kabo virš galvos.

Per visą laikotarpį, ir kiek mes dar buvome valdžioje, o kai buvome opozicijoje, būta ištis daug aršaus priešinimosi ypatingu klausimu, ir tai atsispindi minėtoje knygoje. Tėvynės sąjungos ir viso opozicinio bloko, kuris vadinosi Tėvynės santara, o aš buvau opozicijos lyderis, tikslas buvo neleisti, kad A. Brazausko valdžia sudarytų sutartį su Rusija dėl karinio tranzito per Lietuvą. Aniems neva labai reikia; ten bazės, kariuomenei reikia važinėti per Lietuvą. Buvo pasiekta kompromiso, kad sudaroma sutartis *ad hoc* vieneriems metams, ir ji kiekvienais metais pratęsiama, kokiomis sąlygomis tie kariniai traukiniai pervažiuoja per Lietuvą. Rusijos diplomatija keliskart nepaprastai stengėsi pakeisti šią sutartį į nuolatinio karinio tranzito bendradarbiavimo sutartį. Mes šaukėme: tai būtų karinė sutartis su Rusija, ir visi NATO siekiai mums užsidaro. Tai klausa, mus nori pakišti. Rusija – Baltarusija – Lietuva – nuo Maskvos iki Kaliningrado viena zona, ir apie NATO užmirškite. Tą liniją pavyko apginti. Nors kartais tekdavo smarkiai pulti valdžią. Taip pat ir renkant peticijas su dešimtimis tūkstančių parašų supratingų

inteligentų, kurie paskui buvo kairiųjų valdžios gąsdinami ir persekiojami. Ir tai atsispindi kai kuriose mano knygose. Dabar tai jau istorija, tačiau vis dar labai gyva.

Tokie tad Lietuvos vektoriai. Galima sakyti, nusistovėję. Yra Vakarai, ir ten pagrindinė Lietuvos nepriklausomybės ir saugumo atrama – Jungtinės Amerikos Valstijos. To neturime užmiršti, nors kai kurios nesuprantančios jėgos arba ir agentūros labai intensyviai dirba prieš Ameriką; dirba visoje Europoje, taip pat Lietuvoje. Tačiau šis vektorius yra, ir jis stipriausiai išreikštas trijų Baltijos valstybių ir JAV Chartijoje, kurią 1998 metų pradžioje pasirašė dar A. Brazauskas, išeidamas iš posto ir jį užleisdamas V. Adamkui. Chartija numato mūsų bendrus tikslus, taip pat buvimą Atlanto sąjungoje. Amerika avansu buvo už mus, ir vėliau tai pasirodė lemiantis dalykas.

Kitas vektorius – Šiaurės, tai yra, Skandinavijos šalys. Ypač pabrėžiamos, kai pablogėdavo santykiai su Lenkija. Tai laikotarpis, kai po Nepriklausomybės atkūrimo ir ligi pučo Maskvoje Lietuvos rytiniuose rajonuose reiškėsi prosovietinių jėgų: „autonomistai“ norėjo įkurti mažą tartum Lenkijos valstybę Lietuvos viduje ir teigė, kad Lietuvos Konstitucija jiems negalioja, o galiojanti Sovietų Sąjungos konstitucija. Kai kurie tų žmonių ir dabar drumsčia vandenį su senosiomis priešiškomis idėjomis. Žinia, tada Varšuvoje buvo pykstančių, kam mes paleidome tas savivaldybes. Jos buvo Aukščiausiosios Tarybos sprendimu išformuotos, ir laikinai įvestas tiesioginis valdymas, kad Rytų Lietuvoj baigtųsi sovietinis teroras. Po metų ar dvejų buvo surengti rinkimai. Ligi jų oficialioji Lenkija pykdavo, ir dabar vėl užsukta kažkas panašaus.

Tokiais atvejais labiau išryškėja kitas mūsų vektorius, kurio ir šiaip visą laiką turime nepamiršti, – tai Šiaurės šalys. Jos Europoje buvo išskirtinai draugiškos, remiančios Lietuvą. Primenu Islandiją, primenu Daniją, primenu Norvegiją, kurioje jau 1990 m. atidaryta pirmasis Lietuvos informacijos biuras, įsteigtas kaip neoficiali atstovybė. Tai įvyko 1990 metų rudens pradžioje. Ten tikrai mums draugiška ir kultūriškai artima zona. Todėl penkios Šiaurės šalys ir trys Baltijos šalys gana dažnai yra eksponuojamos (5+3) kaip tam tikra geopolitinė vienuma. Iš to gali išsiplėtoti didelių dalykų, o gali ir neišsiplėtoti. Tačiau tai mūsų atrama, ir tiems, kurie sakydavo: jūs susipykot su Lenkija, todėl esat izoliuoti nuo Europos, atsakydavau: ką padarysi, tai laikinas dalykas; bet mes neizoliuoti, mes turim kaimynus už Baltijos jūros. Tai mūsų istorinis, nors primirštas kaimynas – Švedija, Danija ir kiti draugai.

Pasirašoma ir skelbiama Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius, 1992 m. lapkričio 6 d. LCVA. 0-124250. Fotografas Jonas Juknevičius.

Trečiasis vektorius yra Rytai – kaip Sovietijos pakaitinės Nepriklausomų Valstybių Sandraugos šalys. Ypač tos, kurios siekia europinio vystymosi, didesnės europinės integracijos. Toji neva nepriklausomų Valstybių Sandrauga iš tikrųjų yra priklausomų valstybių sandrauga. Vis tas pats melagingas sovietinis žodynas, kur dalykai vadinami atvirkščiai, negu yra iš tikrųjų. Taigi NVS šalys irgi siekia tapti nepriklausomomis. Gruzija toliausiai pažengė, atsipalaidavo – išstojo, ir užtat labiausiai kentėjo, patyrė kerštų, agresiją, žemių atplėšimą. Ukraina pajudėjo į Europą ir turėjo didelių problemų su dujomis, Krymu ir t.t. Dabar vėl pasidavė labiau į Rusijos pusę, bet ne visai. Ukrainiečiai sako, kad atgal jų neįtrauks, vis tiek laikysis ir žiūrės į Europą. Net dabartinė prorusiška laikoma vyriausybė, kuri įvedė labiau sovietinę tvarką demokratijos sąskaita, vis tiek siekia laisvosios prekybos sutarties su Europa ir ekonominės jungties su ES. Lietuva dirbo šia kryptimi. Buvo net oficialiai skelbiama Lietuvos ir ES Rytų politika, kur mes galime padėti. Kai kada ir padėdavome, kuomet kiti mus kritikavo, kad be reikalo tuo užsiimame.

Paskutinis veiksnys, kurį noriu paminėti, – didysis kaimynas irgi nesnaudžia. Nuo 2000-ųjų metų, t.y. nuo V. Putino atėjimo, buvo aiškiai ir atvirai išreikšta naujoji ekspansinė ir Sovietų Sąjungos restauracijos politika. V. Putinas net skelbė, kad atkurs, tik paskui pamatė, kad taip tiesiai neišeina. Bet buvo pasakęs: „M. Gorbačiovas paleido Sovietų Sąjungą, o aš surinksiu atgal“. Gera ambicija – vėl surinkti atgal. Iš to matėm visokių terorų ir žemių rinkimo atgal. Lietuvos pasipriešinimas buvo pirmiausia užbaigti kursą į ES ir NATO, kol Kremlius dar neįsisiautėjo tiek, kad pradėtų jėgos priemonėmis „surinkinėti“. Mes suspėjom, o gruzainai nespėjo, tad gavo patirti ir jėgos priemonių.

Dabar tokia padėtis, kur Lietuvos politika, kiek ji – nacionalinė politika, yra to paties išsivadavimo tąsa. Tai toli gražu nėra pabaigtas dalykas. Jau anuomet buvo žinoma, ir kai kas sakė: kokia čia jūsų nepriklausomybė, kai jūs visą energetiką gaunate iš ten, visa jūsų administracija, biurokratija yra sovietinė. Tą sakė dar S. Lozoraitis. Kai ko pasiekėme, o kai kas liko visai apleista. Dabartinė Vyriausybė mėgina išsilaužti iš energetinės imperijos, išeiti į savarankiškumą ir turėti kitų energetikos šaltinių. Čia padeda ES savo priimtais principais: šalys narės neturi būti maitinamos iš vieno šaltinio, nes tada jos įtakojamos, priklausomos ir negali savarankiškai plėtotis. Tiksliai taip yra su mumis, taip pat su Latvija bei Estija. Estai turi šiek tiek savo energetikos. Mes turėjome Ignalinos atominę elektrinę, kurią reikėjo uždaryti, bet ir ji buvo maitinama tik Rusijos uranu. Todėl ir čia buvo visiškai vienašalė priklausomybė. Jeigu kada nors pavyks pasistatyti naują modernią jėgainę, kuri naudos branduolinį kurą iš bet kur – Kanados, Australijos, Amerikos, – tos priklausomybės nebus. Nors atsiranda kitos priklausomybės: o kam parduoti? Gausi daug energijos, tai reikia kam nors parduoti. Buvome juk laikotarpyje, kai atidavinėjome už dyką, nes turėjom perteklių. O tilto į Lenkiją vis nebuvo, nes vis atsirasdavo kas užblokuoja, sugadina, sustabdo. Atsimenu, 1999 m. G. Vagnoriaus Vyriausybė šį tą bandė, paskui atsisakė įvykusio konkurso, o po to atsistatydino, žlugo. Dalykai buvo susiję ir su energetine jungtimi su Lenkija. Atrodo, Lenkijos pusėj dar sėdėjo gazpromininkai, ir jie buvo didesnė valdžia negu vyriausybė. Ir Lietuvoje gana dažnai yra buvę, kad tikroji valdžia yra ne ta, kuri mirga laikraščių puslapiuose, o kita, kuri pasako, kaip reikia daryti.

Dabar eina tolesnis išsivadavimo arba neišsivadavimo laikotarpis. Ir energetinis, ir informacinis. Pavyzdžiui, beveik visi laikraščiai supirkti ar superkami rusų kapitalo. Ir

televizijos kanalai priklausomi arba nuo tolimesnių, arba vietinių Lietuvos turtuolių (nevadinkim būtinai oligarchais), kurie savo ruožtu iš dalies priklausomi nuo didelio kaimyno, nes ten arba gaus uždirbti, arba negaus. Viešojoje erdvėje informacija irgi silpna vieta. Kaip bebūtų keista, o vis dėlto įdomu, kad šiemet JAV valstybės sekretorė Hillary Clinton pasakė: kokią mes padarėme klaidą. Mes vienašališkai nusiginklavome informaciniame kare. Žinoma, taip. Jie uždarė „Amerikos balsą“, nutraukė finansavimą „Laisvajai Europai“ ir panašiai. Paliko programas rusų kalba. Tačiau transliacijas lietuvių ir kitų tautų kalba nuėmė. Sutaupė mizerį. O Rusija savo kanalams investavo milijardus. Dabar JAV pabudo, kai jau Kinija investuoja milijardus Vašingtone informaciniams centrums ir savo propagandai. O laikraščiai paperkami visame pasaulyje. Nėra stebuklų nė Amerikoje.

Štai čia yra silpna vieta, ir nežinau, ar mūsų valstybė gali viena ką padaryti. Galima bent šviesti visuomenę, aiškinti ir reikalauti, kad būtų laikomasi įstatymo. O įstatymas sako, kad informacijos priemonių savininkai turi būti skelbiami ir žinomi. Štai, jeigu kai kurie laikraščiai, varantys tam tikrą politiką, turėtų prieraišą: „priklauso „Snoro“ bankui“ arba „priklauso V. Romanovui“, tai gal skaitytojas kitaip jų liniją suprastų. Dabar ne sykį girdi – matai, spauda parašė... Kokia spauda? Kieno spauda? Žinodamas jau galvok, **kodėl** taip rašo. Bet tai vis dar ateities darbai.

Paskaita Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute, 2011-05-17

Turinys

I

Vasario 16-osios ypatingumas – teisė būti kuo?
..... 7 psl.

II

Kelias į Kovo 11-ąją, Antrąją Respubliką
..... 33 psl.

III

Nepriklausomybės kovų pavidalai.
1991-2011 dvidešimtmetis
..... 57 psl.

La241 Landsbergis, Vytautas

Trys paskaitos apie Lietuvą / Vytautas Landsbergis. – Vilnius: Facili Lit, 2012. – 60 p., nuotr.

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.

ISBN 978-9955-811-42-8

„Trys paskaitos apie Lietuvą“ – prof. Vytauto Landsbergio trijų paskaitų ciklas,
skaitytas studentams Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute.

UDK 323(474.5)

Tiražas 2500 egz.

Išleido „Facili Lit“

Spausdino UAB Agentūra

„Jungtinės spaudos paslaugos“

Mokslininkų g. 39, LT – 12187, Vilnius

